

Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Malî Kontrolü.

European Financial Control in The Ottoman Empire.

Yazan : Amerika Williams College Profesörlerinden
(Donald C. Blaisdell). **Nakleden :** Mülkiye Mektebi ve
Robert Kolec Muallimlerinden: **HAZIM ATIF**

— Geçen sayıdan devam —

Kararnameler iki hükümet arasında değil belki hamiller sendikalarını temsil eden Meclisle Osmanlı hükümeti arasında müzakere edilmişti. Bu sendikaların ise hukuku duvelde bir mevkieleri yoktu. Demir yolu ve istikraz mukaveleleri de hiç bir surette beynelmilel müeyyidelere malik değillerdi. Halbuki 1907 mukavelesi ve bu mukavelenin Meclisin vezaifini tadat eden maddeleri bu müesseseye beynelmilel hukukî müeyyideye malik bir vazife veriyordu. Belki buna müsbet bir müeyyide denilemez. Meclisin, devletlere ve Osmanlı hükümetine karşı deruhte eylediği vecibeleri ifadan imtina edeceği kabili tasavvur değildi. Fakat Osmanlı hükümetinin bir gün, Meclisin bu vazifeyi ifasını gayri mümkün kılacak şekilde bir hattı hareket tutması mümkündü. Bu taktirde hükümeti bu hareketten men edecek bir müeyyidenin mevcut bulunduğu kuvvetle tahmin olunuyordu. Osmanlı hükümeti Makedonya malî komisyon âzalarını tanımaktan imtina ettiği zaman devletlerin kullandıkları zecri tedbirleri zikr eylemiştik. Devletlerin Osmanlı hükümeti için faideli addettikleri bir hattı hareketi kabule işbu hükümeti icbar için kullandıkları müeyyide yine bu devletlerin mukavelenin ihlâli ad edebilecekleri her hangi vahidüttaraf bir hareketten Osmanlı hükümetini men için de kolaylıkla kullanılabilirdi. Sarahaten Meclis, devletlerin vekili sıfatile ve himayeleri altında

icrai faaliyet ediyordu. Bizzat Sir Edward Grey Britanya hükümetinin talepleri hakkında Fransız Sefiri M. Paul Cambon ile konuşurken, «Vekil» kelimesini kullanmıştır. (32)

Bu sözün ne kadar doğru olduğu, Meclisin, devletlerle Osmanlı hükümeti arasında üçüncü bir şahıs sıfatıyla kabul ettiği vazifelerin tahlilile anlaşılacaktır. Makedonya için paraya ihtiyaç olduğu muhakkaktı. Yirmi beş sene evvel ıslâhat yapılacağı vadedilmiş olmasına rağmen devletlerin tazyığı olmasa idi ıslâhata başlanmıyacaktı. Islâhat projesinin Vilâyatı Selâse ahâlisinin vaziyetlerini düzeltmek için lâzım olduğuna devletler Babıâlidenden ziyade kâildiler. Devletlerin münferiden takip ettikleri siyasetin tafsilâtına girmeden denilebilir ki gerek Rusya ve gerek Avusturyanın Makedonyada hususî siyasî emelleri vardı. Diğer devletlerden her birinin Makedonya hakkındaki tarzı hareketi ekseriyetle bu iki devletin siyasetine tabidî. Düveli muazzama belki insanî maksatlarla hareket ediyorlardı; Rusya ve Avusturyanın 1903 deki tekliflerine İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalyanın iltihakı şüphesiz siyasî mutaleat neticesi idi. Bu sebeple ıslâhat projesinde siyasî bir mahiyet mevcuttu ve ıslahatın lüzum gösterdiği idari teşkilât mahalli bütçelerin kifayet edemeyeceği derecede para ihtiyacını meydana çıkardı. Lâzım gelen paranın hükümeti merkeziye tarafından tedariki icap ediyordu. Merkezin paraca ne kadar fakir olduğu ise meydanda idi.

Babıâli bir çok senedir ithalât resminin tezyidini arzu ediyordu. Sıkleti eşya üzerinden bir tarife tesisi teşebbüsünden feragatine sebep Makdonya için paraya lüzum olması ve devletlerin, kıymet üzerinden yapılacak tezyide daha kolaylıkla muvafakat edeceklerinin zan edilmesi idi. Şayanı dikkat olan nokta şudur ki: Türkiye, devletlerin arzu ettikleri

(32) Yukarıya müracaat. O zamanlarda, umumiyetle, Meclisin gümrük muamelâtını kontrol ettiği zan olunuyordu. Alman murahhası Dr. Testa bu zannın izalesini isteyordu. « Bazı kimselerin Düyunu umumiyenin, gümrük idaresine müdahalesine muarız bulduklarını işitmişti. Bunlar, resmi munzamın tahsiline Düyunu umumiyenin iştirakını, gümrük muamelâtına mudahale telâkki ediyorlardı. Dr. Testa Düyunu umumiyenin oynadığı rolün yanlış anlaşıldığını söylüyor ve kontrolden maksat masarifin kontrolu ise Düyunu umumiyenin kontrolla alâkası bulunmadığını ve Meclisin yegâne vazifesinin varidatın tesbitinden ibaret olduğunu ilâve ediyordu. Sui tefehhümü izale ve yanlış tefsire mani olmak için bu farkın izahının faideli olacağı fikrinde idi. 29 Nisan 1901 tarihli zabıt. Diğer bir münasebetle de Dr. Testa Meclisin deruhte eylediği yeni vazifenin hakikî mahiyetini umuma anlatmak lüzumunu bir defa daha beyan etti.

ıslâhatı yapmak için Makedonya bütçelerine yardımda bulunmak üzere paraya ihtiyacı olduğundan gümrük resminin kıymet üzerinden tezyidini talep etmişti. Resmî munzamdan hasıl olacak fazlai varidat devletin ancak bir sahadaki malî müşkülâtına çaresiz olacaktı. Bu sahada ıslâhat yapılması ile devletler alâkadar bulunuyorlardı.

Plânın tatbikini temin etmek için devletler, gümrük resmî munzaminin yerinde sarf edileceği hususunda kat'i teminat talep ettiler. Bu maksat için Düyunu umumiye çok münasipti. Kifayet ve ehliyet noktai nazarından devletler, Düyunu umumiye idaresinin bu işi deruhte etmesini talepte haklı idiler. İdarenin bu husustaki müdahalesi Makedonya mes'alesi ve gümrük resmî munzaminin etrafında toplanan masalları ikmale yardım etti. Bu müdahale, resmî munzam hasılâtının tahsil ve tahsisinin ciddi bir murakabesi demektir.

Bu hakikaten bir hayalden ibaretti. Devletlerin Makydonya ıslâhatı hususundaki arzuları Babiâliyi gümrük mukavelesinin temammî tatbikı için ecnebi idaresinde bulunan bir müessesenin müdahalesini kabule mecbur etti. Halbuki bu mukavele Osmanlı hükûmeti için faydası ancak bilvasıta, yani devletlerin taleplerini icrayı mümkün kılması dolayısıyla, idi. Devletlerin gümrük resminin tezyidine muvafakatlarının hayali kıymeti için Osmanlı hükûmeti başka bir ivazda vermiş. Dahilî kanunlarında ve idare teşkilâtında devletlerin ticarî ve sınaî menfaatleri için talep ettikleri ıslâhatı yapmağı kabul etmişti. Düyunumumiye devletlerin vekili olmağı kabul etmekle bunların Babiâli'den iki misli ivaz almalarına yardım etti. Bütün bunlara mukabil ise Babiâli, devletlerin pek mevhum bir kıymeti haiz olan muvafakatlarını istihsal etmiş oldu.

Kitabımızın diğer bir yerinde Osmanlı hükûmetinin yeni bir âşar usulünü tatbik için gösterdiği arzuya karşı meclisin muhalefetinden bahsetmiştik. Demir yolları bankaların ve Meclisin menfaatlerinde iştirakı gösteren bu hâdiseye Meclisin devletlerin vekili sıfatıyla hareketi keyfiyetini ilâve etmek lâzımdır. Bu sıfatla Meclis devletlerle kendi menafii arasındaki ahenği de isbat etmiş oldu. Bu ahenği ihlâl eden yegâne şey Osmanlı hükûmetinin uğradığı müşkülâtı.

Harp ve Sulhun neticeleri 1908-1928

Osmanlı Düyunumumiye idaresinin kararnamelere müstenit hayatı iki kısma taksim olunabilir. 1882 yi takip eden yirmi sene Türk tarihinde

nisbi bir sükûn devresidir ki bu devrede sükûnu ihlâl eden yegâne hâdis 1897 Türk - Yunan harbi olmuştur; bundan sonra 1902 ye kadar yirmi senelik devre ise birincisinin tam zıddıdır. Bu devrede birbirini müteakıp mühim hâdiseler zuhur ettiler. 1903 den sonra bir kaç sene nisbeten sükûn içinde geçti. 1908-9 da genç Türk inkılâbı ve bunu müteakip İtalya ile 1911-12 harbi vuku buldu. Bu harp neticesi olarak Türkiye Trablus ve Bingazi vilâyetlerini gaip etti. İtalya ile sulhun akdile beraber Balkan devletleri ilânı husumet etti. Müteakıp iki Balkan (1912-13) harbi neticesinde Avrupadaki memalikin beşte dördü zayi oldu.

1914 de Türkiye merkezi devletlerle birlikte harbe girdi. Bu mücadele dört sene sonra Mondros mutarekesile ve Osmanlı imparatorluğundaki sevkulceyşî noktaların müttefikler tarafından işgalile neticelendi. Mamafî Mustafa Kemal Paşa idaresindeki milli hareret Yunanistana karşı muhase-matı idame etti. 1922 de yunan orduları Anadoludan çıkarıldı. Ertesi yaz, yeni Ankara hükûmetile müttefikler arasında akdedilen Lozan muahe-desi esasen tastik edilmemiş olan Sevr muahedesinin yerine kaim olarak sulh takarrur eyledi.

Genç Türk İnkılâbı

İkinci devrenin başındaki mühim hâdis 1908, bundan evvelki bapta tafsil edildiği üzere gümrük resmi munzamı tahsilâtının Meclise havalesi idi. Meclis bu yeni vazifeyi henüz deruhte eylemişti ki İmparatorluğun temel-leri sarsıldı. 1908 ve 1909 genç Türk inkılâpları neticesi olarak Abdül-hamidin otokratik idaresi yerine meşrutî bir hükûmdarlık tesis olundu. Yeni Türk liderlerinin ilân ettikleri siyasetle ahenktar olarak yeni rejim Meclisle teşriki mesaî eyledi. Bu keyfiyeti 1908 eylülünde Maliye Nazı-rının Meclise yaptığı tebliğat ta teyit eder. « Düyunuumumiye idaresinin İmparatorluğun itibarını tezyit hususunda ibraz eylediği hidematı taktir eden hükûmeti seniye iştiraki mesaisinin temininden dolayı beyanı mem-nuniyet eder. Deruhte eylediği bütün vecaibi ifayı samimiyetle arzu eden hükûmet, Avrupa sermayedarlarının, memleketin sulh içinde inkişafı iktisadisine iştirake devam edceklerine kanidir ve meşrutî idarenin makasıt ve arzularını Avrupaya tanıtmasını Meclisten bekler [1] .

[1] Block'un Special Report inden (1907-8) nakledilmiştir.

Sir Adam Block 1907-8 senesi raporunda yeni hükümetin samimiyetine kani bulunduğunu beyen ediyor ve diyordu ki : « Bu hükümet malî vaziyeti derin ve kat'î bir surette tetkike azmetmiş ve bu tetkikatın neticesini umuma arz etmeğe hazırlanmıştır. Bundan sonra malî idarede cezri tebeddülât vukua gelecektir. Babiâli memleketin iktisadi menbalarının inkişaf ettirilmesi ve sanayi ve ticaretin ilerlemesi için seri tedbirler almak lüzumuna kanidir.

«Fakat Avrupanın Türkiyeye teveccühünü ne gibi maddî delillerle ispat edeceği malûm değildir. Türkiyeye malî istiklâl verilebilse malî vaziyet tamamile başka bir şekil alacaktır... Türkiye bugün, gümrük tarifelerini tezyitten memnudur ve bu suretle bütün müstakil devletler için tanınan, veridatını bilvasıta vergilerle tezyit hakkından mahrumdur » [2].

Maliye nazaretinin faaliyeti imparatorluk maliyesindeki vaziyetin ıslahı için tahassul eden ümitleri tahakkuk ettirdi. « İlk ihtiyaç hiç birşey saklamadan hakikî ve kat'î vaziyeti tesbit eylemekti. Bu yapılmıştı ve yeni Maliye nazırı Mecliste yaptığı şayanı dikkat beyanatla vaziyeti millete dos doğru izah etti ve Türkiye tarihi malisinde ilk defa olarak doğru ve hakikî denebilecek bir bütçe vücade getirdi » [3].

İşte İngiliz dayinler vekili ve Meclis reisi Maliye nazırının iktidar ve siyasetini bu suretle taktir eyliyordu.

İkhtiham olunacak müşkülât pek büyüktü. Fakat yeni idare azimkâr görünüyordu. Bütçede muvazene teminine çalışıldı; saraylardaki lüzumsuz bir çok hizmetkârlar işten çıkarıldı; Saray veridatı devlet idaresine alındı. Bütün devairi hükümette yeniden teşkilâta başlandı ve bu iş için ecnebi mütehasıslar getirildi. Bu gibi ıslâhatın muvaffakiyetle neticelenmesi gerek genç Türk hükümeti ve gerek millet için faydalı olacaktı. Islâhat samimiyetle tatbik olunuyordu. (4)

Düyunu umumiyeye idaresinin hükümete karşı vaziyetinde genç Türklerin mevki iktidara gelmesi pek az fark husule getirmişti: «1908 temmuzundan beri İstanbulda birbirini müteakip vukua gelen şayanı dikkat tahavvüller vilâyetlerdeki idareyi felce uğratmıştı. Esasen buralarda halk bidayette

[2] Aynı eser ss. 73, 75-6. 1907 nisanında gümrük muahedesinin muvaffakiyetle ikmalinden sonra Mr. Block a Sir'lik rütbesi verilmişti. Yukarıda yedinci baba bakınız.

(3) Aynı eser 1908-9

(4) Eavrle in yukarıda zikrolunan eserine bakınız ss. 220-1

« hürriyet » « meşrutiyet » kelimelerini sui tefsir ediyorlardı. Bütün bunlar nazarı dikkate alınırca Düyunumumumiye varidatının bu kadar az tenakus etmesi şayanı memnuniyet görülür.» (5)

Düyunu umumiye idaresi noktai nazarından müstebit bir hükümetten meşrutî bir idareye tahavvül hemen hiç bir müşkülâtı dai olmadı.

Meclisin takip ettiği siyaset

1908 den 1922 ye kadar hemen bilâ fasıla harpler ve ihtilâllerle geçen zaman imparatorluk için ne derecede zararlı olmuşsa Düyunu umumiye Meclis üzerinde tesirleri itibarilede o kadar tahripkâr olmuştur. Mevcudiyetin ilk devrelerinde Meclisin işgal ettiği şayanı gıpta mevki idaredeki iktidar ve kifayet, imparatorluğun iktisadî tealisine karşı gösterilen hakikî bir alâka ve her hangi bir suretle siyasî addedilebilecek faaliyetlerden içtinap sayesinde ihraz edilmişti. Sir Adam Block 1905-6 senesi için verdiği raporda Lord Fitzmaurice in mutaleasını zikr ediyordu: «O komisyon (Meclis) muayyen bir meblağı toplayarak hamillere tevzi eden bir hey'et değildi. Şüphesiz onun sebebi vücudu bu idi fakat tedricen, muamelâtını idare eden maliyecilerin mehareti sayesinde daha bir çok varidatın tahsili ve idaresi kendisine tevdi olunmuş ve Osmanlı hükümetinin muvafakatiyle tahsil ettiği vergiler çoğalmakta devam eylemişti » (6)

Meclisin işgal eylediği bu mühim mevkiin devamı bir şeye bağlı idiki buda daima siyasî faaliyetlerden daima içtinaptı. 1901 de vezaifine resmi munzam murakabesinin de ilâvesi Meclisi resmî bir hey'et sıfatıyla sahai siyasete soktu. Bu hal meclisin nüfuz ve ehemmiyetini fevkalâde artırdı. Avrupada, Osmanlı imparatorluğu mukadderatı üzerindeki tesiri her zamankinden fazla tanılıyordu. Fakat Meclis Osmanlı hükümetinden ziyade Avrupa devletlerinin tarafını tutmağa başladığı zaman gerek Avrupalılar ve gerek Türkler Meclisin faaliyetlerini iktisadî olmaktan ziyade siyasî bir mahiyette gördüler. İki esas kararname haricindeki faaliyetinin, varidatı mahsusaya mutaallik olan faaliyetlerinden daha ehemmiyetli olduğunu göstermiştik. (7) Bu mütemmim vazifeler, muvaffakiyet veya ademî muvaf-

(5) Block, Special Recoort 1908-9. ss. 7-8

(6) Aynı eser. s. 10 1906 dan 1908 e kadar Lord Fitzmaurice Hari-ciye müsteşarı idi.

(7) Yukarda VI inci baba bakınız.

fakıyeti Avrupa devletlerinin millî şeref ve nüfuzlarını çoğaltıp azaltacak muamelâtla alâkardı: Bağdat demir yolu teşebbüsü malî ve ticarî bir iş şeklinden çıkmış Alman imperyalizminin bir ifadesi haline girmişti; başında Deutsche Bank bulunan Alman grubu, Osmanlı bankasının idare ettiği Fransız grubu arasında Osmanlı istikrazatı için mühim mücadeleler ceryan ediyordu. Meclis ne gibi neticeler hasıl edeceğini bilmiş olsun olmasın bu gibi faaliyetlere girişmekle kendisini mühim tenkitlere maruz bırakmış oldu. Meclisle Avrupa devletlerinin ve avrupalılar idaresinde bulunan bankalar ve demiryollarının menfaatlerinde iştirak bulunması tabii olabilir; fakat şurası şayanı dikkattir ki Osmanlı imparatorluğu umumî menfaatlerinin de bunlarla ahenktar olduğu iddia olunuyordu. Bu ise Türk olmıyan unsurların nüfuzunun çoğalması, Avrupa, ticaret, maliye ve sanayiinin mühim bir mevki işgal etmesi ve Avrupanın imtiyazlı mevkiinin kapitülasyonlarla tarsini demektir.

Filhakika Meclisin 1907 mukavelesile derubte eylediği vazaif resmî ve gayri resmî Avrupada ehemmiyetini tezyit etti. Fakat aynı zamanda bu vazaif münevver Türkler arasında, Meclisin, avrupalı hamiller sendikalarının hükümetlerle resmî alâkası olmıyan mümessillerinden mürekkep olmamakla beraber, hakikatte Avrupa devletlerinin nim resmî bir ajanı olduğuna dair mevcut kanaati kuvvetlendirdi. Bu noktai nazarı, muhtelif mesleklere mensup bir çok münevver Türkler müellife beyan etmişlerdir(8). Şimdiki Türk hükümeti bile şu fikirdedir: « Ankaranın arzusu şudur ki badema bu heyet (Meclis) hamillerin hükümetlerini değil fakat bizzat hamilleri temsil etsin » (9). Meclisin hamilleri mi, yoksa hükümetleri mi temsil ettiği münakaşa olunabilir ve bu fikrin istinat ettiği haleti ruhiyenin mevcudiyetinden şüphe edilemez. 1907 yi takip eden on beş sene zarfında bu kanaatin mevcudiyetini teyit eden bir çok hadiseler olmuştur. 1920 Misakı Millisinin, Türkiyenin iktisadî inkişafına mani kayıtlar aleyhindeki maddesi, Lozandaki Türk heyeti murahhasasının vaziyeti ve Meclisin müstakbel mevkii hakkında Yeni Türk Cumhuriyet hükümetinin aldı-

(8) Bunlar meclisi idaresinin faydalı tesirlerini tasdik etmekle beraber 1907 gümrük mukavelesinin Düyunuumumiyyeye resmî bir mahiyet verdiğini ve bundan sonra meclis azalarının hamiller sendikalarının değil belki Avrupa devletlerinin mümessilleri olduklarını iddia eylemektedirler. Aşağıda dokuzuncu baba bakınız.

(9) The Near East and India (Londra) Ağustus 11, 1927, s. 181.

ğı tavır herşeyden ziyade, Meclis azalarının hukukan olmasa bile, bilfiil Avrupa devletlerinin resmî muzaharetine mazhar oldukları kanaatine müstenitti. 1922—23 de Meclisin o zamana kadar işgal ey!emiş bulunduğu mevkiden düşmesi de bu sebeple vukua gelmişti. [10]

Meclisin sureti teşekkülü üzerinde Türk - İtalyan harbi ve Umumî harp misli geçmemiş vaziyetler ihdas etti. 1911 den evvel Osmanlı Hükûmeti tabaası Mecliste temsil edilen devletlerden hiç birisile hali harpte bulunmamıştı. Muharrem Kararnamesi ise böyle bir ihtimali nazarı dikkate almamıştı. Böyle bir hal zuhurunda Türk hükûmetinin ne suretle hareket edeceği hakkında Kararnamede bir hüküm yoktu. Şüphesiz Meclis, Türk hükûmetinin idarî bir uzvu olmak dolayısıyla sulhte olduğu kadar ve hatta Mecliste tab'ası bulunan her hangi bir büyük devletle harp mevcut bulunsa bile, faaliyete devam edebilecek salâhiyeti haiz addolunuyordu. Yalnız bu taktirde hükûmetin ne tarzda hareket edeceği bilinmiyordu.

Türk - İtalyan harbi esnasında İtalyan delegesi Marguis Theodoli' nin vaziyeti şayanı dikkatti.

18 Teşrinievvel 1912 de hükûmet komiseri Meclise maliye nezaretinin Meclisi Vükelâ kararını muhtevi tezkeresini teblig etti. Bunda deniliyordu ki:

« Hali harp münasebetile İtalyan tabaasının resmî ve umumî mevkileri işgal eylemeleri münasip olmayacağından, İtalyan hâmiller vekili müstesna olmak üzere, Düyunumumiye İdaresindeki İtalyanların hizmetlerine nihayet verilmesi sadrazam tarafından emrolunmaktadır. » [11]

Bu teblig bir hafta evvelki resmî bir emrin Düyunumumiyeye tatbiki demektir. Bu emirle bütün İtalyan tabaası memleketten çıkarılıyor fakat, İtalyan dayınler vekili istisna ediliyordu. Bu istisna pek gayrı tabii bir vaziyet ihdas etti. Osmanlı Hükûmetinin bir dairesinin müdiranı arasında Türkiyenin kendisile hali harpte bulunduğu bir devletin tabaası bulunacaktı. Osmanlı Hükûmetinin, Meclis azalarının işgal eyledikleri mevki dolayısıyla gösterdiği bu emniyet ve itimat şayanı takdirdir.

Maalesef bu itimat mahalline masruf değildi. 26 Eylülde İtalyan mu-

---

[10] Misakı Millinin (İngilizce ve Fransızca) metni A. J. Toynbee'nin «The Western Question in Greece and Turkey» nam eserinde bulunur (Londra 1923) ss. 207-10; Lozandaki Türk noktai nazarı için «Parliamentary Papers» No. Cmd. 1814 (1913)e müracaat.

[11] Zabıtlar. 18 Teşrinievvel 1912.

rahhası, Almanya Sefiri Marschall von Bieberstein'e Fas hakkındaki Fransız - Alman itilâfı bahrı sefit müvazenesini ihlâl eylediğinden İtalyanın Tarablusu zaptetmek mecburiyetinde bulunduğunu bildirmişti [12].

İtalyan murahhasının, buna mümasil şahsi faaliyetini Osmanlı Hükûmeti nâlâyık addederek Marguis Theodoli'yi Türkiye hudutları haricine çıkmaya mecbur etti [12^a].

Marguis Theodolinin müddeti memuriyeti 1 Mart 1913 te nihayei bulduğundan Roma Ticaret Odası halefinin intihabını o zamana talik eyledi. Bütün alâkadarlar için nâhoş olan vaziyet Roma Ticaret Odasının Marguis Theodoliyi beş sene için yeniden intihap etmek suretile gösterdiği basiretsizlik neticesi olarak daha fenelaştı. Belki bu memleket eski delegeye Odanın itimadını göstermek için ihtiyar olunmuştu. Fakat Türk hükûmeti tarafından kabul olunamazdı. Hükûmet bu noktai nazarı muhafaza etmekle beraber yine hüsnü niyetle kabul etti ve Meclis vasıtasile İtalyan sendikasına, Roma Ticaret Odasının M. Tittoni'den Meclise yazılan mektubunu, münhal makam için delege intihabından hükûmeti bu suretle haberdar etmekle Sendikanın Muharrem kararnamesine muhalif hareket etmesinden dolayı, muteber addedemeyeceğini anlattı. Roma ticaret odasının hareketinden dolayı hükûmetin memnuniyetsizliği, odanın nazarı dikkati teknik bir noktanın ihlâline celp edilmek suretile anlatılmıştı (13).

Eski İtalyan delegesi hükûmetçe arzu edilmeyen bir şahıstı. Bununla beraber Maliye nazırı 2 nisan 1912 tarihli bir tebliğinde « İtalya ile Türkiye arasında hali harp mevcut bulunmasına rağmen Osmanlı hükûmetinin İtalyan hâmillerinin yeni bir delege intihapları için hiç bir mâni görmediğini » beyan etti.

---

[12] Die Grosse Politik, cilt XXX, adet 10838 s. 59. « . . . . Hemen hiç bir hamili temsil etmiyen İtalyan delegesi mevkiinden başka maksatlara hizmet için istifade eylemektedir. » Aynı eser, Baron VonWangenheim in, Marquis Theodolinin bu gibi faaliyeti ile halefi Commandant Nogara'nın alâkadar olduğu mesail hakkındaki mütalâatına bakınız. Aynı eser cilt XXXVII adet 15267 s. 888. 1913 sonbaharında Commandant Nogara'nın Alâiye ile Burdur arasında bir hat imtiyazı için hükûmetle müzakerata girişmiş olduğu ifşa edildi. L. Dominion in « The frontiers of Language and nationality in Europe » s. 251. Marquis Theodoli Bilâhara İtalya Müstemlekât Nazırı oldu ve şimdi (1929) Cemiyeti Akvam Mandalar Komisyonu Reisidir.

[12^a] Zabıt. Teşrinisani 1912

(13) Zabıt. Nisan 22, 1912.

Maliye nazırı hükûmetin noktâi nazarından İtalyan sendikasını haberdar etmesini Meclisten rica eyledi. Türk hükûmeti Marquis Tbodolinin yeniden intihabını kabul etmemekle sendikanın izzeti nefsinin cerihadar etmiş olabilir; yahut ta Türklerin hüsnüniyetle verdikleri fırsattan istifade etmenin gayri makul olduğu düşünölmüş olabilir; herhalde Marquisin halefi ancak 1912 teşrinievvelinde sulhün aktinden sonra intihap olundu. 3 kânunuevvelde sendika Commandant Nogarayı intihap etti ve mumaileyh ilk defa olarak Meclisin 19 Kânunuevvel 1912 tarihindeki içtimainda müzakerata iştirak eyledi (14) .

Türk - Alman İttifakının Mali Safhası

Osmanlı hükûmetinin 1911 teşrinievvelinde İtalyan delegesine karşı itihaz ettiği tarzı hareket üç sene sonra, Fransız ve İngiliz delegeleri hakkında da aynen tatbik olundu. Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında 1914 teşrinievvelinde muhasamat başlamıştı. Fakat Osmanlı hükûmeti İngiliz ve Fransız delegelerinin yani Sir Adam Block ile M. de la Boulinière in tebidî için hiç bir teşebbüste bulunmadı. Bununla beraber her ikisi de Türkiyeden uzaklaşmayı tercih ettiler 5 teşrinisanide Fransız delegesinin « ahvali hazıranın kendisini gayri muayyen bir müddet için Türkiyeden uzaklaşmağa mecbur ettiğini » bildirdi. Böylece 1914 teşrinisanisinden 1915 nisanına kadar Meclis Alman, Avusturya, İtalya ve Türkiye dayinler vekillerinden mürekkep kaldı. İtalyanın harbe girmesi üzerine Commandant Nogara da Türkiyeyi terk etti. 1915 nisanından, 1918 teşrinisanisine kadar Meclisin siyaset ve faaliyeti Alman, Avusturya ve Türk delegelerinin elinde idi. Bu müddet zarfında riyaset en kıdemli delege olan Türk dayinler vekili Hüseyin Cahit Bey tarafından ifa olundu.

Asıl ehemmiyetli olan nokta şudur ki müttefikler tebasından bulunan delegelerin Türkiyeden uzaklaşması tamamen kendi teşebbüs ve mes'uliyetleri ile olmuş ve hükûmet kendilerini tard için hiç bir cebri tedbir ittihaz eylememiştir.

Hiç olmazsa nazariye olarak, müttefik delegelerinin harbin devamı müddetince İstanbulda kalmaları mümkündü. Halbuki tatbikatta bu tarzı hareket gayri kabil iktiham müşkilât ihdas edecekti. Müttefiklerle,

---

(14) Aynı zabıt.

merkezî devletler arasındaki mücadele İtalya ile Türkiye arasındaki harpten çok farklı idi. Filhakika 1914 Teşrinisanisindeki vaziyet gerek Türkiye ve gerek merkezî devletler için müsaitti. Fakat harbin acılığı ergeç, İstanbulda müttefikler delegelerinin bulunmasını gayri mümkün kılacaktı. Hükümet bunu düşünerek, vakayii cereyanına terketti ve bu siyaset pek az zamanda tesirini göstererek, Diyunu Umumiye meclisini Türkiye ile iki kuvvetli müttefikleri arasında *mali bir rabıta* haline getirdi. Muharrem kararnamesi Türkiye - İtalya harbi esnasında tatbik olunacak bir kaydı muhtevi değildi. Bu kararnamenin kifayetsizliği umumî harpte daha bariz bir şekilde meydana çıktı (15).

Böylece, müttefiklere mensup unsurlardan mahrum bulunan Meclis, harpte hükümete bütün nüfuzlular muavenette bulundu. İfa ettiği en mühim hizmet kâğıt para ihracındaki müdahalesidir. Meclisin muaveneti olmasaydı belki de bu muamele elde edilen muvaffakiyetini kazanamazdı. Osmanlı hükümeti büyük bir para sıkıntısı içinde idi. Müttefiklerine müracaatta bulundu. Bunlar da muavenette bulunmağa hazır olduklarını bildirdiler. Birincisi Alman ve diğeri Avusturya hükümetleriyle yapılan 20 Nisan ve 1 Mayıs 1915 tarihli iki mukavele ile Türkiye Maliye nazaretine altı buçuk milyon Türk lirasına balığ avanslar yapıldı. Bu mukaveleler, müteakip üç buçuk sene zarfında yapılip 190,000.000 Türk lirasına balığ yedi mukavelenin ilk ikisini teşkil ediyordu (16).

(15) 5 Teşrinisani 1914 tarihli zabıt.

(16) Recueil des Contrats s. 5, 7 ve müteakip sahifeler. Kâğıt para ihracı için Düyunuumumiyenin müdahalesinden evvel Alman hükümeti Osmanlı Bankasında Alman kontrolü tesis için bir proje teklif eylemişti. Türkler, bilhassa Dahiliye Nazırı Talât bey, bu fikri reddettiler. İş'e bu esnada idi ki Cavit bey Düyunuumumiyenin tavassutunu teklif etti.

Aynı zamanda hükümet Osmanlı Bankasının İstanbul Meclisine müracaat ederek banknot ihraç salâhiyetini hükümete muavenet için kullanıp kullanamayacağını istifsar etti. Osmanlı Bankası bu teklifi reddetti. 23 Kânunuevvel 1914 de Banka, imtiyaznamesinin IX inci maddesile kendisine bahşedilmiş olan banknot ihracı imtiyazından harbin devamı müddetince feragat etti. Düyunuumumiyeden istifade için yapılan teklifi tatbik için mani kalmamıştı.

Harbin ilk günlerinde Osmanlı hükümeti Düyunuumumiyeye tahsis olunan varidatı zaptetmeği düşünmüştü. Fakat Alman hükümetinin muhalefeti üzerine bu fikirden vazgeçildi. Meclis, hükümetin bu fikrinden haberdar idi ve böyle bir tedbirin tatbiki halinde zuhur edecek elim avakibi düşünerek kâğıt para ihracına muavenete razı oldu. (Bu malûmatın mühim bir kısmı için müellif harp esnasında İstanbul Sefareti memur-

Bu avanslar Türk hükûmetinin doğrudan doğruya emrine verilmediler ve aynı miktarda ihraç olunan kâğıt paraya karşılık olarak kullanıldılar. İşte Düyunuumumiye Meclisi bu ameliyeye yardım etti. Hükûmetin ricası üzerine Meclis 25 Mart 1915 te Alman ve Avusturya hükûmetlerinden alınan birinci avansa müsteniden ihraç edilen kâğıt paranın nakden tediyesini taahhüt eylemeğe karar verdi. Meclis aynı şekilde diğer tertipler için de taahhüdatta bulundu. İlk taahhüdü, ihraç edilen kâğıt para miktarına müsavi olmak üzere Berlin ve Viyana bankalarına Alman ve Avusturya hükûmetleri tarafından Düyunuumumiye Meclisi hesabına tevdi edilen altınla temin olunmuştu. Bundan sonraki tertipler için meclisin mes'uliyeti için karşılık olarak on bir seneye kadar muhtelif tarihlerde tediyeye olunacak Alman hazine tahvilâtı vardı. Meclisin taahhüdü hakiki idi. Muhtelif tertiplerde paraların üzerinde meclis reisi Hüseyin Cahit beyin imzası bulunuyor ve bu kâğıt paralar halk arasında Düyunuumumiye paraları olarak tanılıyordu (17).

Meclis itibari malisini bu suretle istimal ederek Osmanlı hükûmetine, ihtiyacı bulunan muaveneti yani harbi idame için lâzım olan mebalîği temin etti. Bu hareket Meclisin, ne dereceye kadar merkezî devletlerle müttefik bir hükûmetin tesiri altında bulunduğu gösterir. Kâğıt paraya müteallik ittihaz ettiği siyaset Osmanlı hükûmetinin harbi idamesine muvafıktı Osmanlı hükûmetinin makasiti ise merkezî devletlerin âmaline uygun bulunuyordu (18).

İtalyan delegeşi Commandant Nogara Meclis âzası olarak İstanbulda

---

larından bulunan Dr. Ziemckee medyundur.) Osmanlı Bankasının banknot ihracı imtiyazından ferâğat ettiğini mütezammin mektubu ilk kâğıt para ihracı için Düyunuumumiye ile hükûmet arasında yapılan mukavelenin XII inci maddesinde mezkûrdur. Billet de Monnaie s. 12.

(17) Zabıt 25 Mart 1915; Recueil des Contrats; Billets de Monnaie Meclisin üçüncü ve müteakip tertipler için de taahhüdatta bulunmasını temin için hükûmet epeyce uğraşmıştı. Bazı teknik noktalar, fazla memurine lüzum hasıl olması ve hükûmetin takip etmekte olduğu siyaseti maliyenin doğruluğu hakkındaki bazı şüpheler Meclisi az çok tereddüde sevketti. Nihayet ilk iki tertip için olduğu gibi harekete muvafakat eyledi. Zabıtlar: 10 ve 28 Şubat, ve 9 Mart 1916.

(18) Müellifin bu meseleyi görüştüğü gerek Bleichroder ve gerek Deutsche Bank müesseselerinin mümessilleri, Meclisin bu mazbatayı deruhte etmekle, harbi idame için hükûmete yardımdan ziyade gerek hal ve gerek istikbal için kendi menfaat ve vaziyetini düşündüğü kanaatinde idiler. Aşağıda Commandant Nogaranın mütalâasına bakınız. Maamafi iştiraki menafi şayanı dikkattir.

bulunuyordu ; çünkü İtalya henüz harbe girmemişti. Bu esnada 25 Mart 1915 kararı ittihaz olundu.

Commandant Nogarada Alman - Avusturya ve Türk vekillere iltihak ederek karar müttefikan verilmişti.

Tasavvur olunabileceği gibi Meclisin bu hareketi Fransız ve İtalyan dayinler vekillerile Osmanlı Bankası mümessilinin şiddetli protestolarile karşılandı. 15 mayıs 1915 te Hüseyin Cahit Bey M. de la Boulinière'den alınan bir mektubu Meclise arzyledi. Bu mektupta deniliyordu ki : « Osmanlı Düyunumumiye idaresinin bu tarzda bir muameleye müdahalesi hamillerin Meclise tevdi ettikleri vazife ile kat'iyen kabili telif değildir. Bu idare Osmanlı hükümetinin talebi üzerine müteaddit defalar, hükümetçe istikrazlara karşılık gösterilen varidatın tahsilini mürakabe etmek üzere müdahale eylemiştir. Fakat Osmanlı arazisi haricinde ve idarenin hiç bir kontrolu bulunmayan ecnebi memleketlerdeki mevduatın harpten sonra nakten tediyesini tekeffül etmesi talep olunmamalıdır.

« Bundan başka şimdiye kadar meclisin deruhte eylediği malî rolün, sendikaların muvafakati olmadan bu suretle tebtıl edilebileceği de kabul olunamaz. İstanbuldaki Meclis azalarının vaziyeti hazırta üzerine Türkiyeden ayrılan arkadaşlarının sarıh protestolarına muhalif harekette bulunmaları imkânı ise daha azdır. »

Osmanlı Bankası mümessili M. Steg ve İngiliz dayinler vekili Sir Adam Block da bna müşabih mektuplarla protestoda bulundular (19) .

Bu muhalefete karşı Meclisin diğer azaları müttefikan Meclisin ifaya davet olunduğu yeni vazifenin malik bulunduğu salâhiyetlerle gayrı kabili telif olmadığı fikrini ilerini sürüyorlardı. Hüseyin Cahit Bey Meclisin Muharrem kararnamesinde mevzuubahs olmıyan taahhüdat altına girdiğini kabul etmekle beraber « bu taahhüdatın hakikatte ve kat'iyen Osmanlı hükümeti tarafından temin edildiği » fikrinde idi. Bundan başka diğer meclis azalarının protestoları karar ittihaz olunduktan sonra gelmişti. Alman dayinler vekili Her Pritsch bu mahiyette bir iş hakkında verilecek kararın müttefikan olmasının arzu edilir bir şey olduğunu tasdik etmekle beraber « İngiliz ve Fransız vekillerinin protestolarının vaziyetin icabatına göre hareket eden meclisin tarzı hareketine tesir edemeyeceği » kanaatinde idi. Fikrince İngiliz ve Fransız dayinler vekilleri Türkiye ile hali

(19) Zabıt 15 mayıs 1915.

harpte bulunan devletlerin tebeaları bulduklarından «Türkiyeye faydalı olacak herhangi bir tedbire muhalif olacakları tabii idi. Binaenaleyh aynı zamanda hem Osmanlı hükümetini ve hem de hamilleri alâkadar eden bir meselede, hamillere zararlı olmamak üzere, meclis, İngiliz ve Fransız delegelerinin beyanatının tesiri altında kalmamağa mecburdu ». İtalyan delegesi Commandant Nogara dahi arkadaşlarının fikrine iştirak ediyordu. Kanaatime göre « Hükümetin muamelei maliyesine müşareket hakkında Meclisin ittihaz ettiği karar muavenetin şekli farklı olmakla beraber hükümetin buna müşabih vaziyetlerinde Meclisin takip ettiği prensibe uygundu. Meclis'in yaptığı muavenetle hamillerin menfaatleri haleldar olmadığına da kanidi. Bilâkis bu muamele Meclisin memleket dahilindeki ehemmiyetini artıracak bir mahiyette idi. Bunun ise bir çok mânevî fevaidi vardı. » Meclis hukuk müşavirinin de mutaleası alındı. Buna nazaran « Meclis bu yeni vazifeyi deruhte etmekle hamiller namına şimdiye kadar hükümetin muamelâtı maliyesine iştirak suretile tahmil ettiğinden fazla bir taahhütte bulunmamıştı. Bu muamelenin ne varidatı muhassasanın idaresine ve ne de ihtiyat akçelerinin kullanılmasına bir tesiri yoktu. » Avusturya dayınler vekili bu içtimada hazır değildi; fakat mevcut azanın reyî müttefikan verildiğinden meclis protestoları almağa ve fakat 25 mart 1915 te ittihaz olunan kararı tebtıl etmemeğe karar verdi (20).

Harp esnasında Meclisin ittihaz ettiği diğer iki kararda, itilâf devletleri tebealarından bulunan azalarını heyecana düşürdü. 1915 senesi bida-yetlerinde Meclis, itilâf devletleri tebealarına ait bulunan ve idaresi meclise havale edilmiş olan istikrazatın bir kısmını teşkil eden tahvilâtın, harp müddetince faiz ve itfa akçelerini vermemegi kararlaştırdı. 1918 mayısında ise Osmanlı istikrazı dahilisine iştirak etmek üzere, harpten evvel Trablus tazminatı ile satın alınarak Pariste depo edilmiş bulunan 700.000 Türk liralık Düyunu muvahhade tahvilâtını itfa edilmiş addeyledi (21).

(20) Aynı eser.

(21) 1911-12 Türk - İtalyan harbine nihayet veren Lausanne muahedesi mucibince İtalya hükümeti her sene, Trablus ve Bingazi vilâyetlerinden düyunu umumiyeye hissesi olarak alınan mebalîğin harbe tekaddüm eden üç senelik vasatisine müsavi bir meblâğı tediye edecekti. Tediye meclise yapılacak ve hiç bir zaman iki milyon İtalyan lîretinden az olmayacaktı. Madde X. Nouveau Recueil Général üçüncü seri. Cilt VII s. 10. M. Eugène Borel'in fikrinde meclisin hiç bir idarî masraf yapmadan elde ettiği bu varidat Düyunu muvahhadenin fevkalâde itfasına tahsis olunmak icap edi-

Bu vaziyeti aklımızda tutarak, Alman ve Avusturya delegelerinin ne gibi ahval ve şerait içinde Türkiyeden tardedildiklerini tetkik edebiliriz. 31teşrinievvel1918 tarihli Mondurus mütarekesinin XIX inci maddesi mucibince bütün Alman ve Avusturya tebeaları Türkiyeden tard olunacaktı. Matbuat vasıtasıyla bu şarttan haberdar olan meclis, halâ Türk - Alman ve Avusturya delegelerinden mürekkep olduğu halde vaziyeti mutalea etmek üzere 21 teşrinisanide içtima eyledi. Reis Hüseyin Cahit Bey bu esasın tatbiki Avusturyalı ve Alman azaların vaziyetin tesir edemeyeceğini çünkü bunların hususî vaziyetleri, Düyunuumumiye idaresinin nizamnamei esasisini teşkil eden kararnamelerle muayyen olduğunu söyledi. Bu vaziyete Osmanlı hükûmeti hiç bir zaman itiraz etmemişti. Binaenaleyh Cahit beyin fikrince mütarekeye imza koyan devletlerin itiraz etmeyecekleri de âşikârdı. Türk - İtalyan harbi esnasındaki ahvali hatırlattı. Bu harp esnasında İtalyan dayinler vekili bütün İtalyan tebeasının tardinı müstelzim kanundan istisna edilmişti. Bundan başka reis, harbiumumide hükûmetin, İngiliz ve Fransız delegelerini tard için hiç bir teşebbüste bulunmadığını ve bunların kendi arzularile memleketi terkettiklerini zikreyledi. Noktai nazarını, arkadaşlarının bittabi iştirak eyledikleri bu vakıâlara istinat ettiren reis, meclisin noktai nazarını muhtevi bir mektubun hükûmet komiseri vasıtasıyla Osmanlı hükûmetine tevdiini teklif etti. Bu vaziyetin İngiliz ve Fransız amiralları Sir Arthur Calthorp ve Amet'e de tebliğine ve muhtelif sendikaların meclisin harekâtından haberdar edilmesine karar verildi. Hükûmet komiserinden müsait bir netice almak için hükûmet nezdinde bütün nüfuzunu kullanması rica olundu (22) .

Fakat maalesef Alman ve Avusturya delegeleri Dr. Zahn ile Kon. Nickenburg'un meclis reisi sıfatile Hüseyin Cahit Beyden gördükleri muzaheret tesirsiz kaldı. Çünkü meclisin 27 teşrinisani içtimaidan evvel Sir Adam Block İngiliz dayinler vekili sıfatile İstanbula gelerek derhal riyaset vazifelerini ifaya başladı ve böylece İngiliz ve Fransız amirallarını meclisin noktai nazarından haberdar etmek üzere 21 teşrinisani içtimaidanda reise verilen salâhiyet te bu suretle Türk delegesine değil İngiliz delege-

---

yordu. Eğer böyle bir tarzı hareket kabul ve tatbik edilmiş olsaydı meclisin Türk menafiini pek ziyade gözettiği söylenebilirdi. Çünkü bu suretle Düyunuumumiyyeye terk olunan varidatın ecnebi kontrolundan kurtulacağı gün pek yaklaşmış olurdu.

(22) Zabıt 21 teşrinisani 1918.

sine teveccüh etti ve Sir Adam Block bu vazifeyi ifa etti.

Osmanlı hükümeti Muharrem kararnamesile dayinler vekillerinin hususî bir vaziyeti hukukiyeye malik olduklarını kabul eylemediğinden 27 teşrini sanide Alman ve Avusturya delegeleri Meclisin fevkalâde içtimasını talep ettiler. Babıâli bu kararı vermekle beraber delegeler lehine teşebbüsatta bulunmamış değildi. Bilâkis gerek Mükümet ve gerek Düynuumumiye hükümet komiseri Dr. Zahn ile Kont Wickenburg'un istisnaları için müttefik devletler fevkalâde komiserlerini iknaa çalıştıkları halde muvaffak olmadılar. Binaenaleyh hükümetin kararı sadece istatükoyu tanımaktan ibaretti. Pek muhtemeldir ki bu karar bir mecburiyet saikasile verilmişti. Çünkü hükümetin müttefikleri iknaa çalışması hakikî arzusunun ne tarafta olduğunu gösterir. Her iki delege tekrar protestoda bulundular. Dr. Zahn dedi ki : « Meclis için protestoda bulunmak bir vazifedir. Filhakika Alman ve Avusturya delegeleri aleyhinde ittihaz olunan mukarrerat alâkadar devletlerin de tanıdığı Muharrem Kararnamesini ihlâl eder. Bu karar Alman ve Avusturya tebealarının vazifelerini ifalarına mâni olmak suretiyle Meclisin kararname ile tesbit edilmiş olan teşekkülüne de hâlel verir. Aynı zamanda da mecliste nisabı ekseriyet temini imkânı kalmaz. Böyle bir tedbir Meclisin hukukî ve fi'li vaziyetile de taban tabana zıttır. Çünkü bu harp esnasında gerek meclis ve gerek azalarından her biri garz ve ıvazsız olarak yalnız bütün hâmillerin müşterek menfaatlerini değil, belki milliyet farkı gözetmeksizin muayyen hamiller guruplarının ve digerlerinin menfaatlerini de muhafazaya çalışmışlardır. »

Sir Adam Block Alman, Avusturya ve Türk dayinler vekillerinin noktai nazarını kabul edemiyordu : Mutaleası şu merkezde idi : « Buradaki mesele Meclis azalarının vaziyeti hukukiyelerine müteallik Muharrem Kararnamesi ahkâmının ihlâli değildir. Hakikatte, Muharrem kararnamesile Osmanlı hükümeti ile Düveli İtilâfiye ve Amerika Müttehit devletleri arasında yapılan ve ancak siyasi ve askerî mahiyette olan mütareke arasında hiç bir münasebet yoktur. » Sir Adam Block Alman ve Avusturya delegelerinin tebitleri aleyhinde protestoda bulunmakta serbest olduklarını ve fakat « meclisin bu protestoları ancak kaydedebileceğini » ilâve etti.

Dr. Zahn şu son mutaleada bulundu : « Eğer mütarekenin imzası esnasında müzakereyi idare edenler Düyunuumumiye meclisi azalarının vazife ve salâhiyetlerle karşılaşmış olsalardı şüphesiz bu delegelerin hususî vaziyetlerini nazarı dikkate alırlardı. İtilâf devletleri mümessilleri Meclisin

imtiyazatından haberdar edilmiş olsalardı mes'elenin halli için hükümetlerine müracaat etmekten geri kalmazlardı.» [23]

Alâkadar şahısların ve Osmanlı Hükümetinin bu şiddetli protestoları tesirsiz kaldı. Mevzubahs olan mütareke hükmü İtilâf fevkalâde komiserleri tarafından Meclisin iki azası istisna edilmeksizin tatbik olundu ve onlar da memleketi terke mecbur oldular. Maliye nazırı, Alman ve Avusturya delegelerine müsait bir sureti hal bulmak üzere son bir teşebbüs yaptı ve bu teşebbüste Meclisin muavenetini de temine çalıştı. Fakat mevzu bahs azaların memleketten çıkmaları üzerine Meclisin müzakeratında müttetiklerin noktai nazarı galebe ettiğinden teklif derhal reddolundu. Meclis « İngiliz delegesinin İstanbul'a avdetindenberi bu meselenin mütareke ahkâmına göre halledildiğini nazarı dikkate alarak tamamen kapanmış addetmektedir». Bu tarihten yani 16 Kânunuevvel 1918 den sonra mesele tekrar mevzu bahsolmadı. [24]

Sevres Zincirleri

Osmanlı tahvilâtı hâmillerinin ekserisi ve bunların müdafii olan müttetik devletler için Harbi Umumînin hitamı büyük ümitler uyandırdı. Hâ-

[23] Zabıt, 27 Teşrinisani 1918.

[24] Zabıt, 16 Kânunuevvel 1918. Alman ve Avusturya delegelerinin ihracının harpte Meclisin Türkiye ve Almanya'ya müsait harekâtından ileri geldiğini iddia etmek mantıkîdir. Mevcut delillere nazaran bu iddia varit olabilir. O zamanlar Düyunuumumiye ile alâkadar bulunan Almanlar ve Alman sendikasının memurları mevzu bahs delegelerin memleketten ihracı keyfiyetinin tamamen siyasî bir mahiyette bulunduğunu iddia etmekte ve, Alman Hariciye Nezareti erkânından Dr. Ziemcke ile, Sir Adam Block Sir Vincent Caillara'da aynı fikirde bulunmaktadırlar. Mamaafih bu müte-hassıslar ihracın «Siyasî» mahiyetini harp esnasında Meclisin Hükûmete karşı yaptığı hizmetlerle alâkadar bulmak istemiyorlar. Bu ince tefrikten maksadın mühim bir nokta ile yani, 1918 de Meclisin artık eski zamanlardaki şeklinde bir teşekkül olmadığı keyfiyetile karşılaşmamak olduğu anlaşılıyor. Harpten evvel Meclis, Avrupa devletlerinin Türkiye ile olan bütün muamelâtında bunların kıymetli bir müttetiki idi. Harp esnasında da bu suretle fakat ancak Türk - Alman ittifakı için çalışmıştı. Binaenaleyh, harpte galip gelen müttetikler artık Alman ve Avusturya delegelerinin mevcudiyetine razı olmuyorlardı. Sir Vincent bu ihraç keyfiyetinin akılsızca bir hareket olduğunu, çünkü iktisadî bir teşekkül olan Meclisin aynı zamanda da siyasî nüfuz altında kalabileceğinin zımnan kabul edilmiş olduğunu söylüyordu. Meclisteki müttetikler delegelerinin, Meclisin Muharrem Kararnamesile tesbit edilen şeklinin muhafazası için siyasî nüfuzlarını ne dereceye kadar kullandıkları şayanı tetkiktir.

miller, varidatı mahsusanın daha kavi teminata bağlanması için fırsat çıktığına kanidiler. Bundan başka bu fırsattan istifade ederek Meclisin vaziyetini de takviye etmeyi düşünüyorlardı. Bu neticeleri elde etmek için Muharrem Kararnamesi müeyyidelerindeki noksanların beynelmilel bir muahede ile itmamı lâzımdı. Filhakika bir zaman için bu arzuların elde edilebileceği zannolundu.

Müttefik devletler, hâmillerin taraftarlarile [25] müştereken Sèvres muahedesini ihzar ve 10 Ağustos 1920 de Osmanlı İmperatorluğuna dikte ettiler.

Bu muahedenin malî ahkâmı müttefiklerin Türkiyede tesis etmek istedikleri malî murakabe [26] yı yapacak teşekkülden bahisti; bu teşekkülün temelini uzun senelerden beri mevcut bulunan, Osmanlı Düyunuumumiye idaresi teşkil ediyordu.

Muahedenin 246 ıncı maddesine göre badema Mecliste yalnız Fransız, İngiliz ve İtalyan dayınler vekillerile Osmanlı Bankasının mümessili bulunacaktı. Bu suretle teşekkül eden Meclis malî komisyonun [27] tesbit edeceği şartit dairesinde Türkiye Maliye Nazaretine idari vasaya ve muavenette bulunacaktı. Bu suretle yeniden teşekkül eden Meclis harpteki Meclis tarafından yapılan muamelâtı yeniden tetkik edecek, Muharrem Kararnamesile veya sair suretle tayin edilen salâhiyetleri haricinde Meclisçe yapılan tediyat, malî komisyonca tediyeye imkânı görünür görünmez Osmanlı hükümetince Meclise iade olunacaktı. Bundan başka yeni Meclis selefi tarafından yapılan her türlü muamelâtı yeniden tetkik ve Meclisin salâhiyeti haricinde kabul olunan ve hâmiller için muzır olan taahhütlerini feshe salâhiyettar olacaktı. Müttefik devletler, hâmillikle istişare ettikten sonra yeni teşekkül eden Meclis âzalarının intihap müddetleri hitam bulduğu zaman idamesi ve yahut yerine malî komisyonun ikamesi hakkında ekseriyetle karar vereceklerdi.

---

[25] Fransız kıyemi menkule hâmilleri cemiyetinin 1915 - 20 senelerine ait raporunda, s. 146, şöyle deniliyor: « Fransa hükümetinin mümessillerimize yardım etmek üzere Osmanlı Bankasından Sallandrouze, de Lamornaix, Closières ve Boissière'yi intihap etmesi muahedenin malî ahkâmını tesbit hususunda, [Türkiyede Fransız menafiinin himayesi için teşekkül eden] komisyonun Fransız mümessillerile pek yakından teşriki mesaisini mümkün kılmıştır... »

[26] Parliamentary Papers. No. Cmd. 964, Treaty Series No. 11. 1920, madde 231 - 260 ;

[27] Aşağıya müracaat.

Böyle bir rejim tahtında şüphesiz Meclisin müstakbel harekâtı müttefik devletler tabaası bulunan hâmillerin arzularına muvafık olacaktı. Yeni Meclisin Türk hükûmetine karşı hiç bir vecibesi olmadığı gibi yalnız müttefik devletler tebalarından müteşekkil olması dolayısıyla istikbalde de müşkilâta uğraması ihtimali azdı.

Diğer devletler artık Türkiyenin vasayeti maliyesine iştirak edemiyceklerdi. Meclis harpteki muamelâtı yeniden tetkike salâhiyettar olduğundan 1915—18 senelerinde takip olunan siyasetin neticeleri tamamen müttefikler lehine olmak üzere teptil olunabilecekti [28].

Bundan başka Türkiye Hükûmeti eski Meclisin salâhiyetleri haricinde yaptığı tediye iade ile mükellefti. Müttefiklerden mürekkep bir malî komisyon iadenin ne zaman yapılacağını tespit edecekti. Mecliste merkezi devletler tebealarının bulunmaması ve yalnız müttefiklerden mürekkep bir malî komisyonun mevcut olması neticesinde Düyunuumumiyenin nizamâtı esasîyesinin sureti tefsiri harpte ne derecede Türk - Alman makasidına muvafık olmuşsa şimdi de o derecede müttefiklerin amaline muvafık olacaktı.

Fakat Sèvres muahedesini dikte edenler, 1881 de tesis edilmiş olan Türk maliyesinin gayrı resmî ve beynelmilel kontrolünü kendi menfaatlerine uygun bir şekle sokmakla iktifa etmiyorlardı.

Bu yeni Meclisin temelleri üzerine müttefikler mahiyet ve salâhiyeti maksatlarını bir kat daha temine müsait malî bir teessüs vücade getirmeye çalışıyorlardı.

Evvelce de söylediğimiz gibi Meclisin yanında beynelmilel malî bir komisyon vardı. Fakat bu komisyon ancak talî bir surette beynelmileldi. Esas itibarile bu teşekkül gerek terkibi ve gerek vezaifi itibarile yalnız bir « müttefikler » heyeti idi. Sèvres muahedesinin malî ahkâmına mukaddime olmak üzere « Türkiyeye bir dereceye kadar muavenette bulunmayı arzu eden müttefik devletlerin » Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Hükûmetlerinin resmî mümessillerinden mürekkep bir heyet teşkil edecekleri söyleniyordu. Bu heyet Türkiyenin malî siyaset ve idaresi üzerinde bir mürakabe tesis edecekti.

Bu komisyonun Türkiyenin dahili umuru maliyesindeki salâhiyetlerini tetkik edelim. Bütçe her sene evvelâ bu komisyona tevdi oluna-

[28] Yukarıya bakınız.

cak ve ancak komisyonun kabul ettiği şekilde meclisi mebusana verilecekti. Komisyonun bu husustaki salâhiyetleri bununla kalmıyordu. Parla-
mentonun bütçe üzerinde yaptığı tadilat, komisyonun muvafakatı olmadan
muteber değildi. Gerek bütçenin tatbikında ve gerek mali kanunlar ve
nizamlar hususunda son söz ne Türk Parlamentosunun ve ne de Türk
Hükümetinin değil belki bu mali komisyonundu.

Mali komisyon dahili istikrazlara karşı veto hakkını haizdi. Düyunu-
mumiye Meclisi ve Osmalı Bankasile uyuşarak Türk parasını tanzim ve
islah vazifesi de bu komisyona verilmişti.

Evvelce Düyunumumiye'ye terk ve tahsis edilmiş vardat müstesna ol-
mak üzere Türkiye'nin bütün varidatı bu komisyonun emrine verilecekti.
Muharrem Kararnamesi ve müteakip kararnamelerle hükümetin malik ol-
duğu bütün hukuk komisyona ait olacaktı.

Türk mali idaresinin ecnebilere taallük eden muamelâtında dahi son
söz komisyonundu. Dahili istikrazlara karşı malik olduğu veto hakkı ha-
rici istikrazlara da şamildi. Türk hükümeti komisyonun muvafakatını alma-
dan ne Türk tebeasına ve ne de diğerlerine yeni bir imtiyaz veremeyecekti.
Türkiye gümrükleri komisyon tarafından tayin ve azledilen ve ancak ko-
misyona karşı mes'ul bulunan bir müdiri umumî tarafından idare oluna-
caktı. Muahedenin harp alacakları hususunda komisyona verdiği salâhiyet-
ler pek büyüktü. Harpte müttefikin tebeasının duçar oldukları zararlardan
mütevellit bütün iddialarını komisyon tetkik ve hükmedecek ve tediyele-
rini temin eyliyecekti [29].

Türkiye'nin Sèvres Muahedesile düşeceği iktisadi esaret hekkında fazla
mütaleaya lüzum yoktur. Bu suretle «geri memleketlerde» mali kontrolün
en hararetli taraftarlarını bile tatmin edecek bir vaziyet hasıl oluyordu.
Resmî ve mali mürakabenin esaslı unsurları —yani Düyunumumiye hide-
matının müstakbel şeraitinin siyasi bir akitle tekidi ve uzvu idarînin resmî
bir mahiyette bulunması— nihayet Düyunumumiye idaresinin beynelmilel

---

[29] Türkiye muahedenin 231inci maddesinde müttefiklere tazminat itasını
kabul eylemekle beraber müttefikler bu talepten vazgeçmişlerdi. Müttefiklerin
bu harehete görüldüğü kadar gayri endişane değildir. Çünkü 236 ıncı mad-
de ile Türkiye 30 teşrinievvel 1918 den itibaren müttefikin işgal kuvvet-
leri masarifinin ve müttefikin tebeasının harp esnasında şahsan veya malen
uğradıkları zararlara karşı verilecek tazminatın, mali komisyon idaresine
tevdî olunan varidattan birinci ve ikinci derecede ruçhanla tediyesi esas-
kabul eylemişti.

malî komisyonla birleştirilmesile elde edilecekti. Sir Adam Block ın 1921—22 senesi raporunda Sèvres muahedесinin bu gibi hükümlerine atf ettiği ehemmiyet bu noktadandı. Diyor ki: « Beynelmilel malî bir komisyon Türk Hükümetinin Düyunuümumiye müteallik hukuk ve selâhiyetlerini deruhte etmektedir. Düyunuümumiye zamanı gelince bu komisyonla birleşecektir. Yani azaları tahvilât hâmillerini temsil eden gayrı resmî sendikalar tarafından intihap olunan bir müessese yerine Osmanlı maliyesini bir muahedeye müsteniden kontrol eden resmî ve beynelmilel bir heyet kaim olacaktır. »

Bundan başka müttelik devletleri resmen temsil eden bu beynelmilel heyet Türk iktisadiyatının her safhasında hâkim olacaktı. Sèvres muahedesine göre yalnız Türk Hükümetinin salâhiyeti dahilinde bulunan iktisadi mahiyette hiç bir şey kalmamıştı. Paranın ıslahı, iktisadî inkişaf, vergi ıslahatı, dahilî ve haricî istikrazat, tarife siyaseti, imtiyazlar, (haricî borçlara karşılık gösterilmeyenleri de dahil olduğu halde) bütün devlet varidatı beynelmilel malî komisyonun sahai faaliyetine dahil bulunuyordu. Bu gibi iktisadi halkalarla Türkiye müttelik devletlere zincirlenmiş oluyordu. Görülüyor ki bu devletlerin “ Türkiyeye bir dereceye kadar muavenette bulunmak „ cümlelerinin mantikî tarzı tefsiri budur.

Ankara zincirleri kırıyor

İstanbulun müttelikler tarafından işgalinden sonra Düyunuümumiyenin takip ettiği siyaset bilâhara Sèvres Muahedesine ithal olunan prensiplerle ahenktar idi. 1918 Kânunu evvelinde Alman ve Avusturya dayinler vekillerinin memleketten ihracından sonra Meclis Sir Adam Bleck un ve yeni Fransız delegesі Sallandroux de Lamornaix nin münavebeten riyaseti altında, tabii faaliyete başlayabilmek için dahildeki Düyunuümumiye memurlarıyla münasebet tesisine teşebbüs eyledi.

Maksadı mevkiini tarsin etmektі. Harp memlekette büyük bir karışıklık besule getirmiş olmakla beraber Düyunuümumiye merkezi idaresiyle vilâyetlerdeki şubeleri arasında münasebat idame olunmuştu. Bu münasebat Meclisin tarzı teşekkülündeki tebeddülle katedilmişti. İmparatorluğun mütteliklerce işgal olunan yerlerinden başka taraflarındaki Düyunuümumiye

teşkilâtı olduğu gibi kalmıştı. Meclis işgal altında bulunan yerlerdeki varidatı toplamağa teşebbüs etti ve bunun gayrı mümkün olduğu hallerde kat'i bir sureti halle intizaren protestolarda bulundu. Bir taraftan Osmanlı hükûmetinin zafı ve diğer taraftan Düyunu umumiyenin icabında müttefikin fevkalâde komiserlerine müracaat edebilmesi istikbalde bu müessesenin evvelkinden çok daha kuvvetli olarak yerleşeceği ümitlerini hasıl etti.

Mamafi müttefik komiserlerinin muaveneti ehemmiyetli müşkülâtı bertaraf edecek mahiyette değildi. Türk parasının kıymeti düşmüş olduğundan muhasamat esnasında tediyeleri tatil edilmiş olan müttefik devletler tebeaları ellerindeki kuponlara harpten evvelki rayicler üzerinden para vermek gayrı mümkündü. Mamafi Meclisin Londraya temerküz ettirdiği paradan, 1915 martından 1920 martına kadar müddetleri gelen on bir kupona 1921 nisanında bir şilin üç penslik, 1921 haziranında sekiz şilinlik beher kupona dokuz penslik olmak üzere iki defa tediyatta bulundu. Bundan başka 1920 martından sonra toplanan varidattan 1920 eylülünden 1922 eylülüne kadar vadesi gelen kuponlara sekiz şilinlik beher kupona altı pens verildi [30].

Meclisin yolunu kapıyan en ciddi mania Türk parasındaki kıymet sukutu değildi. Millî harekâtın, günden güne kuvvetlenmesi daha çok ehemmiyetli idi. 28 kânunusani 1920 tarihli Türk Misakı millisinin VI maddesinde kısmen şöyle deniliyordu : « Millî ve iktisadî inkişafımızın mümkün olması için tam bir hürriyet ve istiklâle malikiyet hayat ve idamei mevcudiyetimizin esaslı bir şartıdır... Binaenaleyh malî ve sair hususattaki inkişafımıza mâni olacak her türlü takyidata muhalifiz. »

Bu vesikanın yukarıda mezkûr tarihte İstanbuldaki Mebusan Meclisi tarafından imzasından evvel bile Mustafa Kemal idaresindeki harekâtı millîye, eline geçen yerlerdeki varidatı kendi hesabına toplıyordu.

Daha 1919 kânunuevvelinde meclis dahildeki vaziyetin mahiyetini anlamış ve kendini muhafaza edebilmek için, Osmanlı bankasını, Türkiye millî bankasını, Deutssche bankı ve diğer muhtelif demiryollarını düyunu umumiyeye varidatınının millî kuvvetler tarafından alındığından haberdar eylemişti. 15 kânunusani 1920 de müttefik fevkalâde komiserlerine bir protesto gönderildi. Komiserler bu protestoya 20 şubatta cevap vererek

[30] Report of the Council of Foreign Bondholders (Londra) 1924 ss. 409-10.

« bu harekât neticesi Düyunumumiye'nin uğrayacağı zararlardan Osmanlı hükûmetinin mesul tutulacağını » bildirdiler.

Vaziyetten maliye nazareti haberdar edildi ve 1 nisan 1920 de Osmanlı hükûmetinin bu dairesi Kemal paşa hükûmetinin Düyunumumiye varidatını almalarını men eyledi. 1 mayısta Fransız fevkalâde komiseri " Düyunumumiye'nin hukukunun ihlâli aleyhinde resmî tariklerle mütemediyen protestoda bulunduğunu „ Meclise bildirdi [31] .

Memleketin filen olmamakla beraber hükmen hükûmeti bulunan Babîâlinin meni mutazammın emirleri ve fevkalâde komiserlerin tehditleri Millî hükûmetin siyasetine tesir etmedi. Millî Hükûmet Anadolu'da yayıldıkça Düyunumumiye zararına olarak tahsilâtını artırıyor. 1921 ve 1922 senelerinde evvelki iki senenin tekerrürü yani yeni hükûmet kuvvetinde ve tahsilâtında mütemedî bir tezayüt ve Düyunumumiye'nin varidat ve iktidarında mütemedî bir tenakus görülüyordu. Mevkiini 1922 eylül ve teşrinievvelindeki askeri ve siyasi muvaffakiyetlerle tahkim eden Ankara Hükûmeti 16 teşrinievvel 1922 de Meclise şöyle bir tebliğde bulundu : « Devlet tarafından mevzu vergiler hakkında müzakeratta bulunmak ve mukavelât aktetmek için ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti salâhiyettar olduğundan Ankara Hükûmetinin muvafakati olmadan İstanbul Hükûmetinin akdettiği veya edeceği muahedeler, mukaveleler, ittihaz ettiği veya edeceği resmî kararlar, verdiği veya vereceği imtiyazlar tamamen batıl ve keensizdir. Binaenaleyh Millî Hükûmetin iştiraki olmaksızın İstanbul'daki idarenin teklifi üzerine yapılan ikrazat ve bunlara mahsuben imtiyazlı malî müessesatın her hangi bir idareye yapacakları tediyat tanılmıyacaktır. »

Bu suretle Meclis Ankara Hükûmetinin filen ve bilahara hukukan memleketi temsil eylemek niyetinden haberdar edilmiş oldu. Ankarada bir Düyunumumiye müdürlüğü teşkil olundu ve evvelce Meclisin idaresinde bulunan Düyunumumiye memuriyetleri bu müdüriyete rapt ve ilhak olundular. 1923 nisanında yeni hükûmet İstanbul'da gümrük resmî munzamını kendi hesabına tahsil eyledi. Bir sene sonra Düyunumumiye kontrolunda kalan diğer varidat ta hükûmete geçti [32].

[31] 10 kânunuevvel 1919, 15 kânunusani 29 şubat, 2 mart, 1 nisan ve mayıs tarihli zabıtlar.

[32] 16 Teşrinievvel 1922 tarihli zabıt; Report of the Council of Foreign Bondholders (Londra) 1922. ss. 411-12.

Bu esnada Osmanlı İmparatorluğu haricinde mühim hâdisat oluyordu. Meclisteki müttefik devletlere mensup delegelerin İstanbuldaki fevkalâde komiserler vasıtasile yaptıkları teşebbüs neticesi olarak Almanya ve Avusturya ile yapılan sulh muahedelerine, birinci tertip Türk kâğıt parasına karşılık olmak üzere Almanya ve Avusturya bankalarında mahfuz bulunan altının İngiltere ve Fransa bankalarına nakli mecburiyetini tahmil eden maddeler konulmuştu. Bundan başka bu muahedeler mevkii tatbika konulduğu zaman müttefik devletlerdeki hamiller sendikaları harp esnasında Meclisin Alman ve Avusturya bankalarına yatırdığı mebaliği almak için davalar açtılar. Fransız - Alman Muhtelit Hakem Mahkemesi Fransız sendikasının bu mevduat üzerindeki hakkını "zilyetlik hakkını yalnız Meclise ait olması ve Meclisin ise müttefiklerden birinin tebeası bulunmaması hasebile,, tanımadı.

Bu karardan haberdar olan İngiliz ve Belçika sendikaları davalarından sarfınazar ettiler. Yalnız İtalyan hamilleri sonuna kadar davaya devam ettiler; fakat yukardakine müşabih muhalif bir hükümle karşılaştılar [33].

Bu hâdisattan çok daha mühim olmuak üzere müttefiklerle Türkiye arasında aktedilen 1922—23 Lozan Konferansını ve bunun neticesi olan 24 Temmuz 1923 muahedesini zikredebiliriz. Düyunumumiye Meclisindeki müttefikin delegeleri Sèvres Muahedesinin malî ahkâmının tespitinde epice rol oynamışlardı fakat bu muahede imza edilmiş olmasına rağmen tasdik edilmeyince gayretleri boşa kitti. Yine, Lozan müzakeratında İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri müttefiklerin noktai nazarını tespit hususunda mühim birer âmil oldular.

Lozan Konferansında müttefik devletlerden Büyük Britanya, Fransa ve İtalya, Sèvres muahedesinin Meclisin istikbaline müteallik bazı ahkâmını kurtarmak için çok çalıştılar. Mamafi Türkler müttefiklerin maksatlarını biliyorlardı. Bunun için serdedilen bütün delâili reddeylediler. Üçüncü komisyonun bir talî komisyonu tarafından hazırlanan malî ahkâmı muhtevi lâyhada Muharrem Kararnamesini ve müteakip kararnameyi tekit eden

---

[33] 25 Ağustos 1919, 27 Kânunusani 1921 tarihli zabıtlar, Compte Rendu 1923-24, ss. 48-50. Meclis Muhtelit Hakem Mahkemelerindeki davaların mevzuu olan 1,150,000 Türk lirasını tediye kabul etti. Aynı eser. Harp esnasında Meclisin Almanyadaki bankalara yatırdığı 8,471,381 Türk lirasından ancak bu kadarı kalmış mütebakisi Marka tahvil edilmiş olduğundan kıymetsiz olmuştu.

bir madde vardı. Müttefikler bu maddenin ilâvesinde ısrar ediyorlardı. Üçüncü komisyon reisi M. Barrère 22 teşrinisani 1922 de müttefikler noktai nazarını şu suretle izah eyledi :

“ Müttefikler Düyunumumiye idaresinin bütün salâhiyetleri ve teminat ile birlikte muhafazası hakkında hiç bir müzakereye razı olamazlar. Düyunumumiye vaziyeti Muharrem Kararnamesile tayin ve tespit edilmiş ve devletlere teblig olunmuş bir müessesedir. Bu suretle idarenin vaziyeti hukukiyesi devletlerin zamanı altındadır ,, [34].

Türkler bu fikri şiddetle reddederek başka bir noktai nazar dermeyan ettiler ki bu noktai nazar bilahara galebe eyledi.

13 kânunusani 1923 de Hasan Bey konferansın nihayetinden evvel Türk hükûmetinin (Muharrem Kararnamesile taayyün eden vaziyette tebeddül olmayacağına dair) Düyunumumiye Meclisine tebliğatta bulunmağa hazır olduğunu ve bundan hamiller sendikalarının haberdar edileceğini ve Muharrem Kararnamesinin bir muahede ile tasdik ve tekidi imkânsız olduğunu çünkü bu kararnamenin dahili bir mesele olduğunu ve Düyunumumiye Meclisinin hususî bir müessese olduğunu beyan etti. Birinci konferansın dağıldığı gün yani şubatta Türkiye baş murahhası İsmet Paşa bu noktai nazarı tekit etti ve dedi ki : “ Düyunumumiye idaresinin vaziyetini tesbit eden Muharrem Kararnamesi hakkında hâmillere beyanatta bulunmağa hazırız... Eminiz ki Osmanlı hükûmetinin hamillere daima itimat telkin eden harekâtı bu beyanâtı tekit eder[35] ,, .

Lozan Muahedesi bu nokta hakkında sakit olmakla Türk noktai nazarının galebe ettiğini gösteriyor. Kararnameler hakkında hiç bir madde yoktur. Türk hükûmeti de mevzuubahs beyanâtı yapmamıştır. Düyunumumiye idaresinin istikbaline müteallik diğer meselelerde olduğu gibi bu meselede de müttefik devletler teşebbüsü ellerine almak suretiyle sevkul-ceyşî bir tefevvuk temin etmek istediler. Müttefik murahhasları bir beyanname müsveddesi hazırladılar. Fakat Türk heyeti murahhasası bu beyanatta, bakaya kuponların tediye olunacağı akçe hakkında bir kaydı ihtirazi dermiyan etmek istedi [36]. Tediye olunacak paranın cinsi meselesi pek

[34] Parliamentary Papers No. Cmd; 1814 (1923) s. 553,

[35] Aynı eser ss. 572,839.

[36] Müellif bu malûmatı 23 nisan 1928 de Londradaki ecnebî tahvilât hâmilleri cemiyetinden almıştır. Türklerin yaptığı kaydı ihtirazi kabul olunmadı. Nihayet müttefikin mümessilleri, Türkiye doğrudan doğruya ala-

muğlaktı ve bunun Lozan müzakeratı esnasında halli mümkün olmadı. Nihayet 1928 mukavelesile bir sureti halle raptedildi. Müttelikler beyanenameyi hazırlamış ve Türkler tarafından ilânını bunların nakit meselesi hakkındaki noktaî nazarı kabullerine talik eylemişlerdi. Halbuki Türkler bu noktaî nazarı kabul etmiyorlardı. Binaenaleyh müstakbel pazarlıklar için müttelikler pek gayrı müsait bir vaziyete düştüler ve Türkleri adeta bu beyanatı yapmak mecburiyetinden kurtarmış oldular.

Türk hükümet ile alacaklılarının Muharrem Kararnamesini bertaraf ederek bunun yerine alacaklılar için pek o kadar şayanı arzu olmıyan bir mukavele ikame etmeleri de bu mutaleayı tekit etmektedir.

Muharrem Kararnamesinin tasdikı meselesinde Türk noktaî nazarının kabul edildiği derhatır edilirse bizzat Lozan Muahedesinin ahkâmile hamillerin evvelce malik olduğu hukukun iptal edildiğine şaşılmaz. Lozan Muahedesini hamillerin muhassas varidat üzerindeki hukukunu esastan değiştirmiştir. Çünkü Balkan harbi ve Harbi umumî neticesi olarak Türkiyeden ayrılan arazi için evvelce buralara tahsil olunan muhassas varidat yerine yeni teminat vermek lâzım gelmiştir. Bu arazi, senevî mürettebata ve Osmanlı Düvunuumumiyesine münferiden ve müştereken her kısmın 1910-11 ve 1911-12 senelerindeki vasatî varidatının Osmanlı hükümetinin aynı senelerdeki vasatî varidatına nispeti derecesinde iştirak edeceklerdir. Her kısmın ödeyeceği mürettebatı gösteren cetvellerin ihzarı Düvunuumumiye msclisine havale olunmuştur. Bu tevzi dolayısıyla zuhur edebilecek ihtilâfat Cemiyetiakvam meclisinin tayin edeceği bir hakem tarafından hallolunacaktır.

Mürettebatı seneviyenin kat'iyyen tevziini takip eden ay zarfında Paris'te içtima edecek olan bir komisyon resülmali tevzi edecektir. Bu komisyonun, Türk hükümetinin, Düvunuumumiye idaresinin, düyunumuvahade ve Osmanlı ikramiyeli tahvilâtından başka tahvilât hamillerinin de birer mümessili ve alâkadar devletlerden her birinin tayine salâhiyettar olduğu mümessiller dahil olacaktır. Komisyonun itilâf edemediği mesailde yukarda mezkûr hakem karar verecektir [37] .

cahlarla anlaşmadığı taktirde hükümetlerinin işe vaziyet edeceklerini söylediler. Türklerle hâmiller arasında bu hususta yapılan pazarlık 1928 şubatında imzalanan mukavele ile neticelendi.

[37] XLVIII, LV, XLVII ve XLIX inci maddeler. LIII ve LV inci maddeler mürettebatı seneviyenin işlemeğe başlayacağı tarihi tesbit etmekte ve muahedenin mevkii tatbiki konulduğu tarihte tediyeleri lâzım gelmiş olan mürettebatın yirmi müsavi senevî taksitle ve bilâ faiz ödeneceğini söylemektedirler.

Lozan muahedesi 6 ağustos 1924 te mevkii meriyete girdi. O senenin nihayetinde Meclis alâkadar devletlerin tediye edecekleri mürettebatı ilân etti. Bu karara karşı yapılan itirazlar bir hakem tarafından tetkik olundu. Hakem. M. Eugène Borel, 18 nisan 1925 te kararını verdi.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul hududunun tahdidi hakkında mevcut ihtilâfın hallinin icap ettirdiği muayyen tadilâtla 30 nisan 1925 te borçlu devletlere tebliğ olunan bu karar mürettebatı seneviyenin kat'i tevziyatını muhtevidir. Bu taksime göre Türkiye cumhuriyeti harpten evvelki Osmanlı borcu mürettebatından yüzde altmış yedisini ödeyecektir. Bundan sonra Lozan Muahedesi mucibince teşekkül eden komisyon sermayeyi tevzi etti ve Türkiyeye sermayenin yüzde yetmiş isabet eyledi. Diğer borçlu devletler arasında Yunanistana yüzde on bir Suriye ve Lübnana da yüzde sekiz düştü. Mütebaki yüzde on dört Balkan ve Umumi harplerde Türkiyeden arazi alan devletler arasında tevzi olundu[38].

M. Borel Türkiye hükûmetile hamiller mümessilleri arasında ihtilâflı diğer bir nokta yani borçların hangi para ile ödeneceği hakkında da kararını verdi. Türkler tediyeatın kâğıt frankla yapılması lâzım geldiği tezini müdafaa ediyor. Meclis ise, istikrazatın esasen altın Türk lirasıyla yapıldığını ileri sürerek tediyeatın da altın esası üzerine yapılmasını talep ediyordu.

Hakem Lozan Muahedesinin bu meseleyi halletmediği ve bu nokta hakkında karar vermenin ne Meclisin ve ne de hakemin salâyeti dahilinde bulunmadığı kararını verdi. Hakem, Lozan Konferansı zabıtlarının, müzakereyi idare edenlerin bu meseleyi muahede ile halletmek fikrinde olmadıklarını gösterdiğini de dermiyan ediyordu. Bundan başka âkit taraflar bu hususta yaptıkları beyanatta, gerek hamillerin ve gerek borçlu devletlerin hukukuna hâlel getirmemek maksadında olduklarını anlatmışlardı [39] .

Binaenaleyh meselenin halli alâkadarlar arasında doğrudan doğruya müzakere ile mümkün olacaktı. Türk hükûmetile yapılan müzakerat, hiç olmazsa borcun Türkiyeye ait kısmı için esas itibarile hâmillerin noktai nazarının kabul olunduğunu gösteriyor. 1928 şubatında yapılan mukavele

[38] Report of the Council of Foreign Bondholders (Londra) 1927, ss. 412-14 ve Compte - Rendu.

[39] Aynı eser s. 53.

mürettebatı seneviyeyi Türk altını olarak tesbit ediyor. Bundan başka tediya'nın her sene mütezayit bir surette tesbiti de Türkiyenin altın esası üzerine tam tediyeye muktedir olmadığını gösteriyor. Lozan Muahedesi mucibince Türkiye 1924 ten itibaren tediyata başlayacaktı. Bu suretle dört senelik mecburî bir moratoryum elde etmiş oldu.

1881 Kararnamesi yerine kaim olan yeni bir mukavele

1928 mukavelesi [40] Türk heyeti murahhasası ile hamiller mümessillerinin iki seneyi mütecaviz devam eden müzakeratı neticesidir. Her ne kadar Lozan Muahedesi Düyunumumiye Meclisinin istikbaldeki faaliyetin ana hatlarını çizmiş idiyse de Türkiyede efkâr Meclisin kararnamade müsteniden malik olduğu imtiyazlı mevkü tekrar işgaline muhalifti. Binaenaleyh müzakeratın ilk safhasında bu nokta mevzuubahs olmadı. Vaziyetin mali safhası hakkında 1927 Ağustosunda itilâf hasıl oldu. Harpten evvelki Osmanlı borçlarının yüzde altmış yedisi Türkiye tarafından tediye olunacaktır; bunu M. Borel 18 Nisan 1925 tarihli kararı ile tesbit eylemiştir. 1928 haziranından itibaren ilk yedi sene Türkiye, mürettebattan hisesine düşenin yüzde otuz sekizini tediye edecektir. Bادهu bu miktar tedricen tezayüt ederek 1951 de mürettebatın yüzde yüzüne müsavî olacaktır. Bu yüzde otuz sekizin tevziinde Düyunu muvahhade hakkı rüçhanı haiz olacak ve bilmukavele verilmesi lâzım gelen faizin yüzde kırk sekizini alacaktır. Halbuki diğer istikrazat tahvillerine faizlerinin yüzde otuz beşi verilecektir. Meclisin müstakbel vaziyeti ve mürettebatın tediyesi için teminat meseleleri henüz halledilmemişti. Bu hususta ancak 1928 Şubatında ilk bir itilâf hasıl oldu.

Türk murahhas heyetile Meclis arasında, Meclisin müstakbel vaziyetine dair mevcut ihtilâfı, bazı Fransız ve Alman müessesatı maliyesinin teklifleri, daha ziyade iğlak ediyordu. Bunlar Muharrem Kararnamesi haricindeki istikrazlar hamillerini temsil etmek üzere yeni bir komite ile her iki cins istikrazata ait meselelerle uğraşacak müşterek ve umumî bir meclis

[40] Bu mukavelenin hülâsası Report of the council of Foreign Bond holders (Londra) 1927 ss. 432-5 te vardır.

ihdasını teklif ediyorlardı. Yeni komitede her milletin şimdi elinde bulunan tahvilât nisbetinde temsil edilmesi teklif olunuyordu. Bu esas üzerinden müşterek mecliste kararname harici tahvilât hamilleri ekseriyeti haiz olacak ve bu heyet mevcut meclise ait vazaif ve salâhiyetlere malik bulunacaktı.

İngiliz ve İtalyan delegeleri Sir Adam Block ve Commandant Nogara Düyunu muvahhade tahvilâtı hamillerinin menafiini muhafazaya memur olan Meclisin bilfiil ortadan kaldırılması demek olan bu teklifler aleyhinde mensup buldukları sendikaların muzaheretile şiddetli protestoda bulundular. Sir Adam Block noktai nazarında Meclisi muhtar bir heyet olmak üzere tesis eden Muharrem Kararnamesine ve mecmu borcun mürettebatını tediyyeye mecbur devletlerden yapılacak tahsilatı ve bu mürettebata karşı gösterilecek teminatın muhafazasını meclise tevdi eden Lozan muahedesine istinat ediyordu. Fikrince Meclisin hukuk vazaif ve salâhiyetlerine iştirak edecek yeni bir heyetin tesisi vaziyeti iğlak etmekle kalmıyacak belki de Lozan muahedesinin tadili demek olacaktı. Bu ise muahedeye imza koyan devletlerin müttefikan muvafakatine lüzum gösterecekti [41].

Lozan muahedesinin tadili keyfiyeti meseleye imza koyan devletler hariciye nazaretlerinin nazarı dikkatini celp etti. Türkiyenin haricî borçlarının yüzde doksanını teşkil ettiği iddia olunan Fransız ve Alman hamiller İngiliz ve İtalyan delegelerinin vaziyetine karşı protesto için Fransa hariciye nazaretinin muavenetini temin ettiler. Bu delegelerin Türk hükümetile ayrıca müzakerata başlamak üzere oldukları haber verildi. Tabii bu tarzı hareket kararname harici hamiller için yeni bir heyet tesisi taraftarlarının mevkilerini sarısmak için ihtiyar olunmuştu [42]. Bu suretle siyasî sahaya giren mesele için nihayet 1928 şubatında bir sureti hal bulundu. Böylece bu sureti hallin, yeni heyete yalnız kararname harici istikrazların idaresini terk ederek Düyunumumiye Meclisinin Düyunu muvahhade, ikramiyeli tahvilât ve bakayaya müteallik salâhiyetlerini muhafaza edeceği ümit olundu. Umuru cariye haricinde zuhur edecek veya her iki nevi istikrazat hamillerini alâkadar edecek mesail hakkında karar ver-

[41] Aynı eser ss. 25-29.

[42] New-York Times, 17 ve 21 Kânunuevvel 1927; Journal des Debats 10 Şubat 1928.

mek için her iki heyetin müşterek celese akdetmeleri teklif olunmaktadır. Yeni mukavelenin ifa ve icrası badema Pariste içtima edecek olan Düyunumumiye Meclisine havale olunmuştur.

Meclisin hulasa ettiğimiz yeni vazifeleri, kararnamelere müsteniden malik bulunduğu salâhiyetlerle kabili mukayese değildir. Meclise terk ve tahsis olunan varidat ortadan kalkacak ve bunların yerine Türkiye İstanbul gümrük varidatını ikame eyliyecektir. Bu varidat Meclis hesabına Osmanlı Bankasına tevdi olunacaktır. Bu varidat şimdilik mürettebatı seneviye için kâfidir. Fakat kifayet etmediği takdirde açık doğrudan doğruya Türkiye devlet hazinesinden kapatılacaktır. Varidat tahsilâtı üzerindeki mürakabe hakkında hiç bir kayıt yoktur. Yalnız Meclisin " muaddel bir tarzda , kontrol ,, hakkından bahsolunmaktadır. [43]

1928 Mukavelesinin Türkiye Hükümeti ve sendikalar tarafından tasdiki Meclisin Muharrem Kararnamesine müsteniden işgal eylediği mevkie ve malik olduğu salâhiyetlere büyük bir darbe teşkil edecektir. Filhakika yeni mukavele kararnamelerin yerine kaim olacaktır. Otuz beş senelik idare neticesinde elde edilen ve fakat 1914 ten sonra tezelzül eden kuvvet ve ehemmiyet tanınmıyacak derecede azalacaktır. Muhassas varidat artık hamillere ait değildir. Hamiller artık Muharrem Kararnamesine istinat edemezler. Yeni bir mukaveleye istinat etmeleri lâzım gelir. Bu ise şimdiye kadar işgal ettikleri mevkii zayıflamakta ve malik oldukları teminattan kendilerini mahrum bırakmaktadır. Kararname harici borçların idaresi için yeni ve müşabih bir heyetin tesisi ve bu heyette nisbî temsil usulünün kabulü Düyunumumiye Meclisini esasen Muharrem Kararnamesinin maksudu olan mevkie koymuştur. Henüz itfa edilmemiş tahvilâta nazaran Kararname harici tahvilât Düyunu muvahhade ve ikramiyeli tahvilâtın iki mislidir. Bu tefevvuk labiatile teklif olunan umumî meclisin takip edeceği siyasette kendisini gösterecektir. Bundan başka yeniden aktolunacak istikrazat servisi de eğer harici bir teşekküle tevdi edilmek lâzım gelir ki kararname harici borçlar komitesine tevdi olunacak ve bu da eski Meclisin ehemmiyetini bir kat daha azaltacaktır.

Asıl mühim olan nokta Osmanlı Düyunumumiyesine halef olan teşkilâtın bu eski müessese gibi « devlet içinde devlet » olmayacağıdır. Türk

[43] Raport of the Council of Foreign Bondholders (Londra) 1917; s. 434.

hükümeti harpten evvelki borçlardan kendisine isabet eden kısmının mürettebatını tesviye etmek üzere kullanacağı varidatın idare ve mürakabesini eline almaktadır. Yeni Meclis Parise nakledildiğinden İstanbul gümrükleri üzerinde malik olacağı " muaddel tarzda kontrol ", âdetâ lâfzî kalacaktır. Vilâyetlerdeki Düyunumumiye müdürlükleri şimdiye kadar İstanbuldaki Meclise merbut iken badema Maliye Vekâletine tâbi olacaktırlar. Eski Meclisin gümrük resmi münzamını tahsil vazifesi ise Kapitülasyonların ilgasile ortadan kalkmıştır. Eğer yeni mukavele tasdik edildikten sonra Türkiye tarafından ciddiyetle tatbik olunursa eski Meclisin ve Yeni Komitenin müstakbel vazifeleri birer nakil vasıtası olmaktan ibaret kalacaktır. Türkiye Hükümeti ise mali istiklâlini kazanmış olacaktır.

Dokuzuncu Bap

Mali imperyalizm tekniği

Düyunumumiye idaresinin devri ikbalinin Avrupadaki sınaî, ticarî ve malî inkişaf zamanına tekabül etmesi bir tesadüf eseri değildi. Düyunumumiyenin tesisinden evvel dahi, İngiltere ve Fransada fabrika istihsal usullerinin eski usuller yerine kaim olmasile tahassul eden sermayenin mühim bir kısmı Osmanlı İmparatorluğuna gelmişti. Bundan sonra yeni ticarî inkılâp (yani buharın kara ve deniz nakliyatında kullanılması) daha fazla sermayenin toplanmasına sebep oldu ve bu sermayenin de bir kısmı Türkiyeye yatırıldı. Bu son devirde Düyunumumiyenin oynadığı rol Avrupanın mali menabiiyle Türkiyenin inkişafı kabil iktisadî menbaları ara-

[44] 1 Kânunuevvel 1928 de Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetin mukavele şartlarını muhtevî bir teklifini tasdik etti. Mamafî tasdik, Türkiye hükümetinin ikramiyeli tahvilâta ve el'an Düyunumumiye Meclisinin elinde bulunan ihtiyat akçesine müteallik hukuku mahfuz kalmak şartile yapılmıştı. Bu mesail henüz halledilmemiştir. Hamiller sendikaları mümessilleri Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu kararıyla tasdik vukua geldiğine karar verdiler ve Mart 1929 da Türkiye kat'î sureti halle göre tediyesi lâzım gelen kuponların ilk taksitini tediye etti.

sında bir rabıta olmaktan ibaretti. Fakat 1880 den sonra Düyunuümumiye- nin faaliyetinde yeni bir saik daha meydana çıktı ki bu da pek had bey- nelmilel rekabetler tevlit eden ve nihayət Osmanlı İmparatorluğunun inki- razına sebep olan “emperyalizm,, idi. Düyunuümumiye Meclisinin faali- yeti tetkik olunursa Avrupa emperyalizmle derecei münasebeti anlaşılmiş olur.

On dokuzuncu asrın ortalarında, ecnebi pazarlar ve ham eşya bulmak ve fazla sermayeleri yatıracak fırsatlar temin etmek için yapılan teşebbüs- ler, hükümetlerin iktisadî meselelere müdahale etmedikleri bir devirde yapılmıştı. Kitabın diğer bir yerinde Osmanlı tahvilâtına milyonlarca İn- giliz lirası yatıranların Avrupa devletlerini bu paraların himayesile alâka- dar edebilmek için uğradıkları müşkülâttan bahsetmiştik. Bunlar gibi Os- manlı İmparatorluğunda faaliyette bulunan ecnebi şirketler hissedarları da hükümetlerini bu gibi işlerle alâkadar etmeğe muvaffak olamamışlardı

Fakat aynı hükümetler 1880-90 senelerinde yeni merkantilizm prensip- lerini kabul ettiler. Millî iktisat fikirleri on dokuzuncu asrın ortalarında birbirinden mütecerrit bulunan iktisadî âmilleri birleştirdi. Bu yeni sistem halkın kolayca anlayabildiği fikirlere istinat ediyordu. Müdafaai nefis ve fazla nüfus gibi tezlerle tahrik edilen korku ve idamei mevcudiyet his- leri, harp esnasında lüzumu olan ham eşya teminini ve inkişaf fırsatlarını taharriyi gaye ittihaz eden millî bir siyaseti iktisadiyeye temel teşkil eyledi. Bu yeni sistemin esasını, her ne bahasına olursa olsun müdafaası icap eden, millî şeref teşkil ediyordu. Bundan başka millî gayrendişliği temsilen “ beyaz ırkın vazifesi ,, “ vazifei temdin ,, veya “ kultur [1] ,, “ mission civilisatrice ,, gibi tâbirler kullanılıyordu.

Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğunda takip ettikleri siyasette icabı maslahat halâ mühim rol oynamakla beraber emperyalist fikirler, kuvvetlenmiş ve millî projelere muzaheret etmek veya millî menafie muğayir gördükleri zaman bunlara mani olmak için resmî müdahaleler başlamıştı.

— Sonu gelecek nshada —

[1] Moon un yukarda mezkûr kitabına blihassa III, IV ve IX inci bap- lara ve Earle ün ismi geçen kitabına bakınız.

istisnaendir. Meselâ bilhassa nakliyecilerin¹⁶, şimendifer kumpanyalarının¹⁷ ve posta idaresinin¹⁸ mesuliyetinde olduğu gibi; sigorta mukavelesine müteallik federal kanunun 63 üncü maddesinin birinci numarasına göre emtia ve mahsulâtı tabiiyenin tazmin kıymetleri cari fiatleridir¹⁹.

III. Umumiyetle ziyan *intérel* bir şeyin maddî kıymetinden fazladır. Meselâ, malike tam bir tazminat vermek için ona mubadele kıymetini vermek kifayet etmez; ekseriya, aynı kıymette bir mal satın alabilmesi için daha fazla bir para vermek lâzım gelir²⁰. Bu fark kullanılmış eşya için meselâ alel'ekser kıymetleri pek az olan kullanılmış elbise ve kitaplar için çok fazladır. Malikin uğradığı zarar mevcut kıymetin ziyandan ziyade zayi olan şeyin yerine bir başkasını almak mecburiyetinden ibaretir²¹. Verilecek tazminatla malikin alacağı şey ekseriya yeni olacaktır. Hâkim bu noktayı unutmamalıdır. Filhakika mağdurun, kendi elbiseleri yerine kullanılmış elbise alması veyahut kendisinin kullandığı bir kitap yerine o kitabın başkalarının ellerinden geçen bir nushasıyla iktifa etmesi talep olunamaz. Bununla beraber eğer müddeiye yeni bir şeyin kıymeti verilecek olursa, tazmin, yalnız gayesi olan zararın izalesini değil, belki mameleki eski bir şey ile yenisinin kıymetleri arasındaki fark kadar artmış olan mağdurun o miktarda zenginleşmesine sebep olmuş olacaktır. Acaba tazminatı bu fark kadar tenkis mi etmek icap eder? Meselâ bir

¹⁶ 447 inci maddede [T. B. K. mad. 438] « tam kıymet *valeur intégrale* » tabiri bir şeyin hakikî kıymeti *valeur effective* mânasındadır. *Oser* mütalea II 2b. Fikrimce, *Oser* (487 inci maddeye müteallik II 2b numaralı mütaleasında) 488 inci maddenin ikinci fıkrasının otelcinin gayri mahdut mesuliyetini tesbit ettiğini hatırlatarak bu mesuliyeti bir şeyin hakikî kıymetine hasretmekle hata etmiştir. Meselâ bir ayakkabının ziyâ halinde yalnız bu ayakkabının kıymetini değil belki misafirin diğer bir çift ayakkabı alabilmesi için muktazi parayı vermek lâzım gelir.

¹⁷ Şimendiferle nakliyat hakkındaki kanunun 34 üncü maddesine göre cari ticarî kıymet, şimendifer şirketlerinin mesuliyeti hakkındaki kanunun 12 inci maddesine göre hakikî kıymet.

¹⁸ Postalar Kanunu madde 100.

¹⁹ Müller ZSR 41 de s. 433.

²⁰ Trib. d'Empire 101, s. 420, 103 s. 42. sigorta mukaveleleri hakkındaki federal kanunun 63 üncü maddesi, 2inci numarasına göre menkul şeylerde *valeur de remplacement* ikame kıymeti « yenilerini almak için lâzım gelen paradır » .

²¹ Yukarda § 12 not 9.

²² Planck, § 251 hakkında not 2b, 2. 39.

kimse, daha ucuza bir diğerini alamıyacağından dolayı, kaybolan bir pardesü için 200 frank talep ederse bilmukabele, bu miktardan, yeni pardesü ile kendisinin belki biraz kullanılmış pardesüsünün kıymetleri arasındaki farkın tenzili icap ettiği dermiyan olunabilir mi?

Zayi olan malın yerine alınan bir şey, bir yenisinin alınmasını lüzumsuz bırakır veyahut tehir aderse böyle bir iddiada bulunmak mümkün olur. Mubayaatını muayyen zamanlarda yapan veyahut tesisatını defterlerinde istimleri müddetiyle mütenasiben amorti eden büyük bir teşebbüsü sınaide böyle bir menfaat barizdir. Mamafi ev iktisadında, gayri mahdut ve muayyen bir zaman kullanılmaları mümkün olan şeyler mevzuubahs olduğu zaman bu tarzda bir hesap yapmak daha müşkül ve âdeta gayri mümkündür. Meselâ bir çok kimseler bütün müddeti hayatlarınca ancak bir tek ipek şapka eskitirler. Bu gibi hallerde hâkim, mağdura ya malın hakikî kıymetini yani zarardan az bir miktarı hükmedecek veyahut kendisine yenisini almak için lâzım gelen miktarın tediyesini kararlaştırmakla mamelekinin tezayüdüne sebep olacaktır. Esas itibariyle iki şıktan mağdurun lehine olan tercih edilmelidir. Çünkü mağdur başkasının kusuru neticesi olarak bu vaziyete girmiştir. Ancak hakkaniyeti temin maksadiyledir ki «yeni ile eski arasındaki fark» nazarı dikkate alınarak bu miktarda tenzilât yapılabılır²³.

IV. *L'intérêt* ziyan bir şeyin ziyaiyle malikinın mamelekinde husule gelen bütün müteferri neticeleri de müstemildir. Fakat mameleke ârız olan bir zarar mevzuubahs olduğundan o malın diğer noktai nazarlardan maliki için haiz olduğu hususî kıymet nazarı dikkate alınmaz. Hiç bir mubedele kıymeti olmıyan bir şey, şahsî sebeplerden dolayı maliki indinde pek kıymetli olabilir. Meselâ : fahrî bir diploma, aile resimleri, aşk mektupları gibi. Bu kıymet mânevî bir alâka *intérêt d'affection*²⁴ dan hasıl olur ve zararın miktarını tesbit hususunda nazarı dikkate alınmaz²⁵. Mamafi bazen mânevî bir alâka *intérêt d'affection* bir mamelekte hasıl olan zararın şartını teşkil edebilir :

²³ LCA § 62 No. 2 ye bakınız.

²⁴ Planck, Alman Kanunu Medenisi § 253.

²⁵ *Bl. für zürch. Rechtsprechung* 11 No. 122; *Oser*, 43üncü maddeye müteallik V 1 numaralı mutaleasında başka bir fikir dermiyan eder gibi görünür. Mamafi vaziyete göre, bir mânevî kıymeti *valeur d'affection* haiz bir şeye ika edilen zarar malikin şahsî menfaatine karşı ika edilmiş bir zarar teşkil ederek 49 uncu maddeye göre mânevî tazminata hak verebilir.

1 — Bir kimse bu alâkayı tatmin için bir masraf ihtiyar ettiği (meselâ bir konser bileti satın aldığı) ve bir haksız fiil neticesi olarak maksadını elde edemediği takdirde bu masrafı mameleke ârız olan bir zarar teşkil eder²⁶.

2 — Haricî hiç bir eser bırakmasa bile başkasının malına karşı yapılan bir taarruz hissi esbaptan dolayı bunun kıymetini izale edebilir. Meselâ bir oda hizmetçisi hanımının elbisesini gizlice bir maskeli baloda giyer ve temizlendikten sonra elbise üzerinde hiç bir maddî tebeddül görülmez; bununla beraber elbise artık sahibi tarafından kabili istimal olmadığından hukukî mânada da mevcut değildir. Binaenaleyh meydanda nakten tazmini lâzım mameleke ârız olmuş bir zarar vardır.

3 — A'nın mânevî alâkası *intérêt d'affetion*, B için patrimonial bir alâka *intérêt patrimonial* husule getirebilir. Meselâ A, B ye ait olan bir şeyi şahsî sebeplerden dolayı yüksek bir fiatla satın almağa hazırdır²⁷.

V. Malikin ziyanı *intérêt* umumiyetle bir malin hakikî kıymetinin fevkindedir. Fakat bundan az da olabilir. Meselâ bir kimse iyi bir halde bulunan bir evi yerine daha güzelini inşa için yıkmak ister; evin hakikî kıymeti yüz bin frank olabilir; fakat eğer yıkılmadan pek az evvel bu ev başka birisinin kusuru ile yanacak olursa malikin ziyanı ancak mevaddî inşaiyeye ârız olan hasardan ibarettir. Bu halde malik zarar ve zıyan olarak evin hakikî kıymetini isteyebilir mi²⁸?

Diğer bir misal: Satılmış ve fakat henüz teslim edilmemiş bir şey üçüncü bir şahıs tarafından tahrip edilmiştir; malikin hiç bir ziyanı yoktur, çünkü 185 inci maddenin birinci fıkrası mucibince [T. B. K. mad. 183] malin zıyanına rağmen istediğini yani satış fiatını alacaktır²⁹. Aynı suretle eğer malik bir hibe vadile bir şeyi C ye teslimi taahhüt etmiş olursa bu

²⁶ Yukarda § 12 not 10 a bakınız.

²⁷ *Allg. Teil* § 18 not 2 ye bakınız.

²⁸ İmparatorluk Mahkemesi (*Seuff. Archiv* 59 s. 402) bu suale, malik evi yıkmak üzere satmış olduğu halde bile, müspet cevap vermiştir.

²⁹ Bazen (meselâ *Oertmann* in Alman Kanunu Medenisinin § 249 dan evvel dermiyan ettiği mutalâat) hasarın başkasına intikaline rağmen malikin o şeyi dolayısıyla şahsî bir ziyanı bulunduğu iddia olunur; fakat bu nazariye zıyan *intérêt* (yani mamelekte bir hadise neticesi hasıl olan fark) fikrine muhaliftir: Bayi hasara katlanmayacağı cihetle o şeyin telefinden dolayı bir şey zayı etmiş değildir. Her iki halde de o şeyin yerine kendisine mebiin semeni kalmaktadır.

şeyin X tarafından tahribi halinde hiç bir ziyanı *intérêt* yoktur. Çünkü mal mevcut bulunsaydı vadini infaz ile bunu teslim edecek ve yine zayi eyliyecekti. Fikrimce, buna rağmen malik kusurun failinden malın hakikî kıymetini³⁰ talep edebilir. Zira malikin borcuna rağmen o şey mamelekin-den bir cüzü, ve miktarı bu malın hakikî kıymetinden ibaret bir aktif maddesi teşkil eder³¹. Malik, bir şeyin maddî kıymeti fevkinde bir ziyanı *intérêt* ispat etmek için o şeye ait borç rabıtalарını ileri sürebilir; zararı ika eden kimse ise bilâkis, maddî kıymeti tazmin borcundan kurtulmak için bu gibi rabıtalardan istifade edemez. Bu kaide gerek Borçlar Kanunu ve gerek Alman Kanunu Medenisi tarafından kabul edilen ve fikrimce doğru olan bir noktai nazara istinat eder. Bu noktai nazara göre haksız bir fiilden mütevellit iddia (Borçlar Kanunu madde 41 [T.B.K. mad. 41] Alman Kanunu Medenisi § 823) bir şeyin, satış veya hibe vadi neticesi olarak kendisine teslimi lâzım gelen alacaklıya değil belki o şeyin sahibine aittir³². Bu gibi hallerde eğer malikin tazminat talebine hakkı varsa başka bir ziyanı *intérêt* mevcut olmadığı taktirde tazminin mevzuu olmak üzere ancak o şeyin hakikî kıymeti nazarı dikkate alınabilir.

Eğer esas itibariyle nakil mukavelesinde olduğu gibi tazminin, bir şeyin âfaki kıymetini³³ tediye suretile yapılması lâzım geliyorsa müddeinin o şey dolayısıyla bir ziyanı *intérêt* olup olmadığını tetkike lüzum yoktur³⁴.

VI. Hâkim, 43 üncü madde [T. B. K. mad. 43] mucibince malik olduğu tazminin tarzını tesbit hakkına istinaden kısmen ziyayı *perte partielle* tamam ziyaya ad ile mağdurun yedinde kalan kıymetin terki mukabilinde tam bir tazmin emredebilir. Bir şey artık kullanılamıyacak şekilde hasara uğramış ve tamiri de gayrı kabil bulunmuş olursa ekseriya bu tarzı hal ihtiyar olunur. Müddeiye, malın tesbiti müşkül olan noksan kıymetini verecek yahut tazminattan hasara uğrayan şeyin³⁵ kıymetini tenzil edecek

³⁰ Roma hukuku için " *Schatzung des Schadens* „ nam eserime bakınız; s. 9. Yeni hukuk için de *Kritische Vierteljahrsschrift* deki tetkikatıma müracaat ediniz 47 s. 68 ve müteakip ss. Bu tettebbu taktir edilmemiş olmakla beraber aksi dermiyan edilmediği gibi red de olunamamıştır.

³¹ *Alg. Teil* § 18 not 35b.

³² Aşağıda § 46. not 28.

³³ Yukarda not 16 ya bakınız.

³⁴ *Praxis* 10. No. 166 [TF. 47 II s. 327; JdT 1922 s. 179]

³⁵ Yukarda § 13 not 73 e bakınız.

yerde hâkim, hasara uğrayan şeyin diğer tarafa teslimi mukabilinde tam bir tazminat (meselâ yeni bir şey almak için lâzım gelen meblâğı) hükmedebilir.

Bu sureti hal çok muvafıktır. Çünkü hasara uğramış bir şeyin kıymetini taktir etmek güç olduğu gibi böyle bir mali malikin paraya tahvil etmesi de talep olunamaz.

Bir şeyin ziyayı halinde, meselâ bir müstecir veya diğer bir borçlu kendisine tevdi olunan şeyi iade edemediği taktirde de malikin hakkı bulunan tazminat için de aynı şekilde karar verilmesi icap eder. Bir şey mevcut buldukça ve müruru zamana veya hüsnü niyetle temellüke müteallik kaidelere müsteniden başka birisinin mülkiyetine geçmiş olmadıkça malikin uğradığı ziyan ancak ziyetlikten mahrumiyetten ibarettir. Fakat malikin bu şeyi tekrar istirdat edip edemeyeceği ve etse bile ne zaman edebileceği bilinmediğinden — faraza istirdat yakın bir istikbalde veya dava etmeksizim mümkün olmazsa³⁶ — hâkim, malikin haklarını borçluya nakletmesi mukabilinde, kendisine, bu şey kat'iyetle zayı olmuş gibi³⁷, tam bir tazminat hükmedebilir³⁸. Borçlu istirdat hakkı kendisine nakledildiği zaman değil belki buna müsteniden o şeyi eline geçirdiği zaman, o şeyin maliki olur³⁹. Fakat malik bundan evvel malı istirdat ederse borçlu kendisine nakledilmiş olan istirdat hakkını zayı eder. Lâkin 62 inci maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 61]⁴⁰ mucibince, « tazminin sebebi artık mevcut olmadığını » ileri sürerek malike tediye ettiği tazminatı geri alabilir. İstirdat hakkı borçluya nakledilmediği ve taraflar ziyayı kat'î addettikleri taktirde o şey üçüncü şahsın elinde zuhur ederse tam tazminat almış olan alacaklı hakkından fazla bir şey elde etmiş olur, binaenaleyh bu andan itibaren münasip bir mühlet zarfında istirdat davası açarak o

³⁶ Borçlu, bir şeyin üçüncü şahısların eline geçmesine sebep olan kusuru ile malike bu şahıslara karşı bir dava açmak külfetini tahmil edemez.

³⁷ 447 inci maddede [T. B. K. mad. 438] mevzuubahs, nakledilen eşyanın ziyayı keyfiyetini bu mânada anlamalıdır. *Oser*, mutalea Ia, II. Şimendiferle nakliyat hakkındaki kanunun 33 üncü maddesine nazaran eğer bir şeyin teslimi 30 gün teahhur etmişse hak sahibi bunu zayı olmuş addedebilir.

³⁸ Alman Kanunu Medenisi § 255 I. *Windscheid* § 264 mutalea 8. Postalar Kanunu madde 102. *Ostertag*, Kanunu Medenin 940 inci maddesi hakkındaki mutaleası 5.

³⁹ *Ostertag*, Kanunu Medenin 924 üncü maddesine mütedair mutalea 5.

⁴⁰ *L. 2 de cond. sine causa* D. 12, 7. *L. 17 § 5 cosmm.* D. B. 6.

şeyi istirdat ederse, tazminatı iade etmeğe veyahut dava üzüntülerinden korkarsa, istirdat hakkını derhal borçluya nakle mecburdur⁴¹.

Bir hakkın bilhassa bir alacağın zıyaını tazmine mecbur olan bir kimse hakkında da sureti hal aynıdır. Meselâ : bir mameleki idare eden kimse bir alacağı tahsil etmesi lâzım gelirken ihmal eder ve borçlu tediye kabiliyetini kaybeder. Bu taktirde, alacağın kendisine temliki mukabilinde tamamından mes'uldür⁴².

VII. Esas itibarile eski hale irca masrafı, maddî kıymet veya faiz olmak üzere kendisine verilecek tazminatın miktarını mağdurun ispat etmesi lâzım gelir. (Madde 421 [T. B. K. mad. 421])⁴³. Fakat ziyanın miktarını ispat edecek delâil bulmak bizzat zararı husule getiren hadise dolayısıyla ekseriya güç ve bazen gayrı mümkündür. Meselâ bir para cüzdanının sirkati halinde içinde ne bulunduğunu kat'î surette söylemek ve bu hususta delil göstermek ekseriya mümkün değildir⁴⁴. Yahut mağdur zarara mani olmak veya bunu azaltmak için masraflar yapmış ve fakat tehlikeli bir vaziyette bulunduğundan masrafları için müspit deliller teminini düşünememiş olabilir.

Afâki kıymet umumiyetle ehli vukuf tarafından tayin edilebilir. Eğer zarara uğrayan şey tamamen mahvolmuşsa ekseriya mağdur bunu görmüş olanların şahadetleriyle veya maliyet fiatını ispat etmek suretile iddialarını takviye edebilir. Fakat eğer bu şey çok evvel alınmışsa maliyet fiatı,

⁴¹ Şimendiferle nakliyat kanununun 36 ıncı maddesinde nakledilen eşyanın tekrar bulunması halinde tatbik olunacak hususî ahkâm vardır.

⁴² Aynı surette eğer bir vekil ihmal neticesi olarak, mamelekin sahibinin parasiyle bir *indebitum* tediye etmişse, *condictio indebiti* nin kendisine nakli mukabilinde bu meblâğı ödemek mecburiyetindedir.

Türkçeye tercüme edenlerin notu: — *indebitum* mevcut olmıyan, her hangi bir sebeple mevcudiyeti kalmıyan bir borç demektir. Böyle bir sebebe müsteniden vuku bulan tediye halinde verilen paranın istirdadı için açılan davaya Roma hukukunda *condictio indebiti* denilir.

⁴³ Mesuliyeti husule getiren fiille zarar arasındaki illiyet rabitası gibi. Yukarda § 13 not 58 e bakınız.

⁴⁴ Yahut bir davada taraflardan biri ikame eylediği şahidin şahadet etmesmesi yüzünden bir zarara uğrar. Zararın miktarını ispat kabil değildir. Çünkü bu şahidin yapmış olacağı şahadete tabidir. *Zurich* usulü muhakemesi (§ 196) zararın miktarı hakkında bir faraziye koymaktadır.

tahribi anındaki kıymetine tekabül etmez⁴⁵. Bu gibi hallerde hâkim zararı işlerin tabii ceryanına göre taktir edecektir⁴⁶. (Madde 42 II) [T. B. K. mad. 42 II]^{46a}.

Hâkim, tazminat miktarını tesbit için zararın çoğalmasi veya neticesi gibi⁴⁸ dava açıldıktan sonra hadis olanlar da dahil bulunduğu halde⁴⁷ hüküm verdiği zaman mevcut bütün vakıâları tetkik etmelidir.

Hüküm verildiği zaman mevcut olan bir zararı taktir etmek için ne kadar geriye gitmek lâzım gelir? Misal olmak üzere şu hali nazarı dikkate alalım :

1 kânunusanide müddeiden bir hisse senedi gaspedilmiş ve kendisine temmuza yani hüküm tarihine kadar da iade olunmamıştır. Müddei hangi fiatı talep edebilir?⁴⁹ Fikrimce aşağıdaki iki sureti halden birisini ihtiyar edebilir⁵⁰ :

1 — Gasp anındaki fiatı talep edebilir⁵¹. Filhakika zıya bu anda vuku bulmuş ve derhal kabili talep olan tazmin alacağı da bu anda doğmuştur. Bu tarihten sonra fiatlerin tenezzülü nazarı dikkate alınmaz; filhakika eğer müddeaaaleyh husule gelen zararı tazmin vazifesini derhal ifa etmiş olsaydı müddei, hisse senedinin bu anda malik olduğu kıymeti almış olacaktı. Bu kıymete kânunusaniden itibaren kanunî faiz de ilâve olunur⁵²; filhakika eğer alacaklıya, kendisine 1 kânunusanide verilmesi lâzım gelen meblağ 1 temmuzda faizsiz verilecek olursa tazmin noksan olur.

2 — Müddei, hisse senedi elinde bulunmuş olsa idi⁵³ hüküm zamanın-

⁴⁵ *Aquila* Kanunu bu taktir için ne dereceye kadar geriye gidilebileceğini tesbit ediyordu, *Windscheid* § 455 mutalea 20 ve 21.

⁴⁶ Bu maddenin bahsettiği " mağdur tarafın ittihaz ettiği tedbirler „ kârdan mahrumiyeti tayin için nazarı dikkate alınır. Yukarda § 13 not 68 e bakınız.

^{46a} *Praxis* 1, no 5, c. 5 [TF. 37 II, s. 432; JdT 1912 s. 114]

⁴⁷ Usulü muhakeme kaidelerine göre dermiyan olunabildikleri derecede.

⁴⁸ Meselâ davaya sebep olan yaralanmış hayvanın tamamile iyileşmesi gibi.

⁴⁹ Bir hisse senedini satan kimse 1 kânunusaniden itibaren temerrüt halinde bulunur ve zarar ve ziyân için hüküm de ancak 1 temmuzda verilirse aynı mesele mevzu bahis olur.

⁵⁰ *Windscheid* § 258 mutalea 7 ve 8

⁵¹ *Praxis* 2 No. 243 c. 4 [TF. 39 II s. 571 c. 5]

⁵² Yukarda § 10 not 36 ya bakınız.

⁵³ Müddeinin, hisse senedini gaspla hüküm arasındaki zamanda satmış olabileceğini nazarı dikkate almağa lüzum yoktur. Bunu ispat — ki ekseriya gayrı mümkündür — müddeaaaleyhe tahmil olunabilir.

da malik olacağı miktarı talep edebilir. Gasıptan itibaren geçen müddet zarfında hisse senedinin kıymeti artmış veyahut bir temettü tevzi edildiği halde senet elinde bulunmadığından dolayı alamamışsa müddei böyle bir talepte bulunur. Eğer müddei, senedin hüküm anındaki kıymetini isterse ancak bu tarihten itibaren faize hükmolunabilir.

Mağdur eski hale ircaı talep ederse bunu bizzat yapıp yapmadığı haizi ehemmiyettir. Eğer bizzat eski hale koymuşsa ancak hakikaten yaptığı masrafları (sarfedildikleri günden itibaren faizlerle birlikte) talep edebilir. Eğer vaziyet henüz eski haline konulmamışsa, teahhur müterafık bir kusur teşkil etmediği taktirde, bu iş için hüküm zamanında⁵⁴ lâzım gelen bedel tahtı hükme alınır.

Zararın hükümden sonra artacağı tahmin olunduğu ve bu artma keyfiyetinin vukuu zarar tahassul etmiş denilecek derecede kuvvetle muhtemel⁵⁷ olduğu zaman mağdur hükmdede bu müstakbel hadisenin *événement futur*^{55,56} de nazarı dikkate alınmasını talep edebilir. Bir gayri menkule tecavüz bunun verimini devamlı bir surette azalttığı veya menba kirletildiği⁵⁸ ve bilhassa cismanî bir zarar neticesinde çalışma kabiliyeti azaldığı zaman böyle bir hal meydana çıkar. 106 ıncı maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 105 II] miktarı evvelden kabili tesbit olduğu taktirde, geçmiş günler faizinden fazla münzam bir zararın tazminine hükmolunabileceğini sarahaten zikreylemektedir. Müstakbel bir zarar için hâkim 43 üncü maddenin birinci fıkrasıyla kendisine verilen serbest taktir hakkına müsteniden ya defaten tazmine⁵⁹ veya çalışma kabiliyetinin azalması halinde olduğu gibi, mevkut ve nâkdi bir bedele (*rent irat*) hükmeder.

Birinci halde zararın sermayeye kalbinden hasıl olan menfaat muka-

⁵⁴ Bu suretle, geçen müddet zarfında fiatların yükselmesinden mütevellit zarara borçlu tahammül eder. *Trib. d'Empire, Juristische Wochenschrift* 51 s. 206.

⁵⁵ *Becker*, 41 inci madde hakkındaki mutalea 7; 97inci madde hakkında mutalea 17.

⁵⁶ Eğer zarar tamamen müstakbel bir keyfiyet ise mevcut bir tehlikeden dolayı zarar ve ziyan istenemez. TF. 23 s. 213; 29 II s. 131 ; aşağıda § 48 not 33 le mukayese ediniz.

⁵⁷ TF. 33 II s. 337; 30 I s. 422.

⁵⁸ Eğer verimdeki noksan devamlı addolunabiliyorsa gayri menkulün kıymeti azalır ve zararda bu tenakus esas tutularak taktir olunur.

⁵⁹ Defaten tazminin hesabı için 518inci maddenin üçüncü fıkrasına [T.B.K. mad. 509] bakınız.

bilinde umumiyetle yüzde yirmi tenzil olunur⁶⁰. Eğer hâkim bir irat şeklinde tazmine hükmederse 43 üncü maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 43] mucibince borçluyu teminat vermeğe mecbur tutması icap eyler^{61a}. Müstakbel bir zarar hakkındaki hüküm tazmin miktarını kat'i olarak tesbit eder; binaenaleyh bilâhare zararlı neticeler hâkimin yaptığı hesaba uymazlarsa bu nokta nazarı dikkate alınmaz. 46 ıncı maddenin II inci fıkrasına [T. B. K. mad. 46] göre hâkim tetkik salâhiyetini muhafaza etmediği taktirde cismanî zararlara müteallik hükmün tadili mümkün değildir; cismanî zararların müstakbel neticelerini kâfi bir kat'iyetle tesbit mümkün olmadığı ahvalde azamî iki sene için böyle bir kaydı ihtirazî dermiyanına imkân vardır. Husule gelmiş bir zararın neticeleri gayrı muayyen olduğu zaman zararın taktirinde nazarı itibara alınmazlar. Ve belki bilâhare ikinci bir zarar ve ziyan davasına mevzu teşkil edebilirler. Birinci hükmün bu müstakbel neticeleri nazarı dikkate alıp almadığı hakkında şüpheye mahal bırakmamak için gerek talepte ve gerek hükümde bir kaydı ihtirazî dermiyanı ihtiyata muvafıktır. Usulü muhakemenin müsait bulunduğu kantonlarda, zararlı neticeler henüz gayrı vazih olmasına ve ancak bir zarar ihtimali bulunmasına rağmen hâkime tazmin borcu *Feststellungsklage* tesbit ettirilebilir.

VIII. Bazı ahvalde ve zararın hesabını kolaylaştırmak maksadile kanun, tazminat miktarının hakikî zarar esası tutularak değil, belki bazı kıstaslara göre tesbitini emreder :

1 — Bir şeyden hasıl olan ziyana değil belki o şeyin hakikî kıymetine *valeur effective* hükmolunduğu zaman tazminat miktarı kat'i bir surette tesbit edilmiş olur⁶¹. Meselâ zarar miktarı nazarı itibara alınmaksızın 768 ve 769 uncu maddeler bir seneti ticarî hâmil ve cırantasının ne miktarla rücu edebileceğini tesbit eylemişlerdir.

2 — Diğer bazı ahvalde tazminat için kanun asgarî bir miktar tesbit eder. Daha büyük bir zarar ispat olunursa bunun fevkına çıkılabilir. Bu suretle tesbit olunan asgarî tazminattan en mühimmi geçmiş günler faizidir. (104 ve 106 ıncı [T. B. K. mad. 103 ve 105] maddeleri mukayese

⁶⁰ TF. 31 II s. 410 — Fransızcaya tercüme edenlerin notu : TF. 53 II s. 429. JdT 1928 s. 592; Piccard'ın *Tables de vic probable* s. 29 ve JdT 1929 s. 314.

^{61a} Aşağıda § 19 not 2 ye bakınız.

⁶¹ Yukarda 16 numaralı nota bakınız.

ediniz). Saniyen müstecirin ve hasılat müstecirinin verecekleri tazminat ta böyledir. (Madde 269 ve 291 [T. B. K. mad. 286]) .

3 — Gerek 487 inci maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 478] mucibince otelcilerin ve gerek 448 inci madde mucibince [T. B. K. mad. 439] geç teslim halinde nakliyecilerin mesuliyeti için azami birer miktar tesbit olunmuştur.

§ 16. Mânevî tazminat *réparation morale*

Borçlar Kanununa göre « zarar » tâbirinden mânevî elem, rahatsızlık yani bir kimsenin şahsına veya şahsî menfaatlerine tecavüz neticesi hasil olan cismanî veya mânevî ıztıraplar değil belki yalnız maddî zarar¹ anlaşılır. Maddî zıya, zarara uğrayan şeyin eski haline konulması veyahut muayyen bir meblâğ tediyesi suretile, mamelek zararın husulünden evvelki haline irca olunacak şekilde tazmin olunabildiği halde mânevî zarar hukukî bir tarik ile izale olunamaz ; mamafi kanun, suçlunun, mağdura naktî bir bedel vermesini emretmesile bir dereceye kadar tazmin daha doğrusu tâviz olunur^{1a}. Ekseriya (Borçlar Kanunu madde 47 ve 49) [T.B.K. mad. 47 ve 49] , (Kanunu Medenî 28 , 29 , 93 , 151 ve 318) [T. K. M. mad. 24, 25 , 85 , 143 , 305] ² kanun bu naktî bedelin « mânevî tazmin »

¹ Yukarda § 12 not 4

^{1a} Roma hukukunda bu iddia *actio injuriarum* davası ile kullanılırdı; *Derenburg, Pand II § 137; Ihering, Jahrbuch* cilt 23.

Türkçeye tercüme edenlerin notu: *Actio injuriarum* Roma hukukunda şahsî intikam yerine kaim olmuş ve pretör tarafından ihdas edilmiş bir davadır. Bu dava tamamen cezaî mahiyette olup müddeaaaleyhin mahkûmiyeti halinde şerefının nakisedar olmasını icap ederdi. Davaya başlamazdan evvel müddei vefat ettiği taktirde dava sukut ederdi ; zira vefat eden müddeinin davadan ferâğat ettiği farz olunurdu. Aynı karinenin neticesi olarak bir sene zarfında ikame edilmeyen davadan da ferâğat edilmeleri farz olunurdu.

² Kanunu Medenin 28 inci maddesi [T. K. M. mad. 24] mânevî tazminatı kanunun tayin ettiği hallere hasreder. Halbuki Borçlar Kanununun 4² uncu maddesi [T.B.K. mad. 49] bu hükmü zayıflatmıştır. Çünkü bu madde, şahsî menfaatlerin ihlâli halinde, " hata- nın hususî ağırlığı icap ettiği surette mânevî zarar namile bir meblâğ itasını davaya „ müsaade etmektedir. Haksız fiildeki " hata nın hususî ağırlığı „ tahrik halinde gayrı mev- cut farz olunur. *Praxis* 2 No. 171 [TF. 39 II s. 278] .

genugtuung namile verilmesini emreder¹. Bu bedel mağdurun mameleğini tezyit eder. Mağdur ise bu tezeyütten, maddî veya mânevî her hangi bir şekilde istifade eder. Bundan husule gelen memnuniyet, ve bu meblâğın suçludan alınmış olması tecazüzün acılığını azaltmak ve hristiyanlık ve medeniyete rağmen bugünkü insanlarda el'an mevcut olan intikam arzusunun bir dereceye kadar teskin etmek icap eyler².

Mânevî tazminat, binnetice, cezayı naktî gibi mamelekin azalmasına sebebiyet vermekle beraber, suçluya tahmil olunan bir ceza değildir³. Filhakika mânevî tazminattan maksat mütecavize bir zarar ika etmek değil belki tecavüze uğrayanın mameleğini arttırmaktır⁴. Binaenaleyh birisini tatmin etmek üzere bir para vermek borcu, zarar ve ziyan borcu gibi verasetle intikal eder.

Bilâkis bu tatminin *satisfaction* gayesi hak sahibinin şahsî noktai nazarından bazı hususiyetler gösterir. Müddeaaaleyhin verdiği bedel mağdurun mameleğini tezyit eder ; fakat sebebi şahsî ve mânevî bir elemdir. Binaenaleyh tazminatın izale edeceği mânevî elem zail olunca mağdurun hakkı da sakıt olur. Bu sebeptendir ki mânevî tazminat alacağı verasetle intikal etmez. Mamafi mahkemeler eski Borçlar Kanununun 54 üncü maddesini tefsir ederek, hak sahibi dava ikamesile⁵ iddiasını dermeyan etmek niyetini gösterir yahut sadece işi bir avukata havale etmiş olursa böyle bir intikali⁷ kabul ediyorlardı; aynı sebepten dolayı bir alacağın bir mukavele

¹ Borçlar Kanununun eski 54 üncü maddesi « hiç bir zarar tesbit edilmese bile » mağdura bir meblâğ hükmolunabileceğini söylüyordu; bu suretle, bu bedellerdeki hususiyetin zararın vüs'atının taktir ve tesbit edilememesinden ibaret olduğu intibahını veriyordu. Alman Kanunu Medenisi ise (§ 253) pek muvafık olmıyarak « patrimonial olmıyan bir zararın tazmininden .. (*Entschädigung für einen Schaden, der nicht Vermögensschaden ist*) bahseder.

[Fransızcaya tercüme edenlerin notu] — *Genugtuung* kelimesinin mânasını en iyi ifade eden kelime "*Satisfaction*," dir ki « bir kimseye karşı ika edilen tecavüzün tâmiri » demektir (*Académie française ve Littré*)

² Roma hukukundaki *actio vindictam spirans* buradan gelir. *Windscheid* § 335 mutalea 1.

³ Yukarda § 13 not 88 e bakınız.

⁴ Tazminin miktarını tesbit ederken suçlunun esasen bir cezaya mahkûm olduğunu nazarı dikkate almağa lüzum yoktur. *Praxis* 12 s. 36 [TF. 48 II s. 484; JdT 1923 s. 261]

⁵ TF. *Revue* 21 No. 23

⁶ Roma hukuku, *litis contestatio* vasıtasıyla husule gelen teçdit sebeble de bunu kabul ediyordu.

ile tanınmasının da bu alacağı verasetle kabili intikal bir hale koyacağını kabul etmek icap eder⁹. Alacağın temlikinde dahi alacağı istimal etmek hususundaki iradenin tezahuru görülüyordu: temlik *cession* kanunî addolunuyor ve temlik olunan mutalebe mağdurun henüz berhayat bulunması kaydile mukayyet bulunmuyordu. Bu sureti içtihat muaddel Borçlar Kanunu¹⁰ ve Kanunu Medenide¹¹ mevzuubahis olan mânevî tazminat için henüz kıymetini muhafaza etmektedir. Mamafi Kanunu Medenin 93 üncü [T. K. M. mad. 85] maddesi nişanın bozulmasından dolayı lâzım gelen tazminatın kabili nakil olmadığını tesbit eylediği gibi bir dava ikamesile tanınmadığı veya kullanılmadığı taktirde de veraset tarikile intikaline müsaade etmemektedir¹². Eğer vazı kanun bununla Kanunu Medenin mevzuubahs ettiği bütün mânevî tazminat halleri için bir kaide vazetmek istiyordıysa bunu 28 inci madde de yapmalı idi. Mânevî tazminat icap eden diğer halleri değil belki yalnız nişanın bozulması halini kastetmişse, bu hadise hakkında hususî bir hüküm vaz'ına kendisini sevkeden sebepler anlaşılabilir. Halk için yapılan bir kanunda müşabih hadiseler hakkında mütehalif hükümler vaz'ından çekinmelidir. Bu hukuku zenginleştirmez belki daha muğlak yapar. Borçlar kanununun 47 ve 49 uncu maddeleri münasebetile halli müşkül bir mesele meydana çıkar: Mânevî elem için tazminat alacağının temlikine ve verasetle intikaline müteallik eski içtihadata devam mı etmeli yoksa vazı kanunun Kanunu Medenin 93 üncü maddesini [T. K. M. mad. 85] tanzim ederken haklı olduğunu sarahaten kabul eydiği noktai nazarı mı kabul etmeli ? Ben hukuku tevhit eden ikinci sureti halle taraftarım.

Mânevî tazminatın gayesinden diğer bir netice daha hasıl olur. Uğrılan haksızlığın sebebiyet verdiği mânevî zarar nihayet bulduğu yani ta-

⁹ Bu içtihat fikrimce, mânevî tazminatın gayesine muvafık değildir. Bu neviden bir davada, mağdurun vefatından sonra tazminat almasını istemiş olmasının ne ehemmiyeti vardır; yalnız artık kendisine karşı bu zararın tamir edilemeyeceğini tesbit etmek lâzımdır. Bu sebeptendir ki *Dresde* profesinin 1078 inci maddesine göre mağdur hükümden evvel öldüğü taktirde mutalebe iptal ediliyordu.

¹⁰ *Oser* mutalea III 3; *Becker* mutalea 10, mad. 47.

¹¹ *Egger*, 28 inci madde hakkındaki mutalea V I c.

¹² Alman Kanunu Medenisinin § 847 ve § 1300 e muvafık olarak.

¹³ Bu mutalebeyi istimal arzusunu gösteren diğer şeyler; meselâ bu maksat için bir avukata vekâlet verilmesi gayri kâfi olacaktır.

raflar bunun için tazminat hakkının mevcudiyetini belki düşünmeksizin uyuştukları taktirde bu husustaki alacak ta sukut eder. Zira eğer tazminat hakkının mevcudiyetini nazarı dikkate almış olsalardı, barışma, borcu zımnen ibra demek olacaktı. Kanun aften ancak talâk (Kanunu Medeni 137) [T. K. M. mad. 129] ve mirasa ehliyetsizlik (Kanunu Mdedeni 540) [T. K. M. mad. 520] dolayısıyla bahsetmiştir; bununla beraber fikrimce af, ahlâkî bir hadise olmak itibarile¹⁴ bir şahsın hissiyatı rencide olmasından bir hakkın doğduğu her yerde haizi tesir olmalıdır.

Mânevî zarar ekseriya bir meblâğdan terekküp eder ve hâkim ahvale nazaran bunun miktarını tesbit eyler; fakat zararı mânevînin taktirinde hâkimin elinde, zarar ve ziyan için olanlardan daha az taktir miyarları vardır, çünkü cismanî veya mânevî ıztıraplar, mahiyetleri itibarile, tahmine müsait değildirler. Hükümde suçlunun hareketi tevbih veya takbih olunduğu zaman bu tevbih ve takbihin yalnız mağdur noktai nazarından ehemmiyetli olması muhtemel olmakla beraber bu keyfiyet bazan asgarî bir meblağa hükmedilmesi için kâfi görülebilir. Tazminat olmak üzere verilmesi lâzım gelen bir paranın, mağdurun talebi üzerine üçüncü bir şahsa meselâ bir hayır müessesesine verilip verilemeyeceği hususunda fikirlerde ittifak hasıl olmamıştır¹⁵. Usulü muhakeme esaslarına göre müddeiye ancak bu paranın o müesseseye verilmesini talep hakkı bahşolunabilir. Çünkü hüküm üçüncü bir şahsa hiç bir hak bahşedemez. Fikrimce bu nevi mânevî tazminat bir ihtiyaca tekabül etmez; filhakika müddei, tazminatı muayyen bir maksada tahsis ettiğini ilân edebilir. Bu ilân müddeiyi hukukan bağlamazsa da kendisine ahlâkî bir vecibe tahmil eyler.

49 uncu maddenin ikinci fıkrası, hâkimin, naktî tazminata, bilhassa hükmün ilânı gibi¹⁶, diğer bir nevi mânevî tazminat ilâvesine müsaade vermektedir. Bununla beraber, bir hükümde müddeaaaleyh bir bedel vermeğe mahkûm edilmeksizin veya kendisine bir borç tahmil olunmaksızın yalnız adlî bir tevbih ve takbih ile iktifa olunabileceği, usulü muhakemeye müteallik esbaptan dolayı bana şüpheli görünüyor¹⁷.

¹⁴ Aşağıda § 23 not 33.

¹⁵ Oser, mutalea III 4; Becker, 49 uncu madde hakkındaki mutalea 9.

¹⁶ Bu tedbirler aynı zamanda da şahsiyete tecavüz neticesinde hasıl olan ve hukuka muğayir bulunan vaziyetin izalesine de yararlar.

¹⁷ Becker, 49 uncu maddeye müteallik mutalea.

Hükmî bir şahsın da şahsî menfaatlerine tecavüz olunabilir; binaenaleyh mânevî tazminata hakkı kabul edilmelidir¹⁸.

§ 17. Masrafların ödenmesi *Remboursement des impenses*

I. Masraflar zarardan tefrik edilmelidir¹. Masraf, bir kimsenin servetinde üçüncü bir şahıs lehine veya bir şey için kendi iradesile vukubulan bir tenakusdur². *impenses* masraf³ kelimesinden maada, Borçlar Kanununda aynı manada olarak⁴ *depenses*⁵, *frais*⁶, *avances*⁷ tabirleri kullanılmaktadır. Masrafların ödenmesi borcu muhtelif sebeplere müstenit olabileceği gibi vüs'at ve şümulü de daima aynı değildir⁸. Bu tesviye bilhassa bir kimse tarafından bir vekâlet veya diğer bir aktî rabita (meselâ iare, vedia, şirket) veyahut vekâletsiz bir tasarruf sebeble üçüncü bir şahıs için masraflar ihtiyar edilince lüzum kespeder; üçüncü bir şahsa ait bir şey (Kanunu Medenî madde 939) [T. K. M. mad. 907] veyahut haksız mal iktisabı dolayısıyla iadesi lâzım gelen bir mal için masraf ihtiyar edildiği (madde 65)⁹a [T. B. K. M. mad. 64]) zaman da bu masrafların ödenmesi lâzım gelir.

II. Kanunu Medenin 939 uncu [T. K. M. mad. 907] ve Borçlar Kanununun 65 inci maddesine [T. B. K. mad. 64] tevfikân üç nevi masrafı tefrik etmek lâzımdır¹⁰:

¹⁸ TF. 31 II s. 246; 32 II s. 374; *Oser*, mutalea III 5; *Becker*, 49 uncu maddeye dair mutalea 12.

¹ Yukarıda § 12 not 8 e müracaat. *Enneccerus* § 259. Alman Kanunu Medenisine müteallik şerh § 256.

² Bir masraf yapmak bir « maddî fiil *act matériel* » dir. Aşağıda § 23 e müracaat.

³ 65, 299, 300, 307, 402, 422 ve 431inci [T. B. K. mad. 64, 293, 294, 301, 394, 413, 422] maddeler, Kanunu Medenî 753 ve 939uncu maddeler [T.K.M. mad. 725, 907].

⁴ Alman Kanunu Medenisi *Aufwendung* u *Verwendung* dan tefrik etmektedir. *Allg. Teil* § 71 not 79. *Staudinger* § 256 ya müteallik mutalea 2.

⁵ Madde 413 [T. B. K. mad. 405] .

⁶ Madde 475 [T. B. K. mad. 466] .

⁷ Madde 402, 431 ve 537 [T. B. K. mad. 394, 422 ve 527] .

⁸ Bu borcun anak masrafı yapan kimsenin kendi mamelekinden bir fedakârlık ihtiyar ettiği hallerde mevcut olduğu aşikârdır. A, B nin menfaati için X e ait olan ve kendisinin sarfetmeğe salâhiyeti bulunmayan bir şeyi istihlâk ederse masraftan dolayı bir alacağı mevcut değildir. Bu halde X, B ye karşı haksız mal iktisabından dolayı bir alacağı maliktir.

⁹a Aşağıda § 53 II 2 ye müracaat.

¹⁰ Bu tefrik Roma hukukunda da mevcuttu. *Windscheid* § 195.

1 — Zarurî masraflar *les impenses nécessaires* muntazam bir idarenin icap ettirdiği masraflardır. Bilhassa bir şeyin muhafazası maksadile ihtiyar edilen ve diğer tarafın da işlerini bizzat idare ettiği taktirde aynı suretle sarfedinceği kabul edilmek lâzım gelen masraflar bu kabildendir¹⁰. Bir masrafın yalnız ihtiyar eden kimseye zarurî görünmesi bu mahiyette addi için kâfi değildir¹¹; fakat hakikati halde zarurî olmamakla beraber diğer tarafça da zarurî addedilmesi lâzım gelen ve aynı suretle ifa edilecek olan masraflar bu kabildendir¹². Bir masrafın muahhar hadiselerle faidesiz bir hale gelmiş olması zarurilik vasfını kaybetmesini intaç etmez¹³.

2 — Faideli masraflar *les impenses utiles* zarurî olmamakla beraber bir faide istihsalı maksadile bilhassa bir şeyin kıymetini artırmak için yapılan masraflardır. Meselâ bir arzin zer'i için yapılan ıslahat, işletme için muktazi bir binanın inşası gibi. Bazı defa bir masrafın faidesi enfüsü bir surette taktir edilir (meselâ 402 inci madde [T. B. K. mad. 394] vekilin faideli addedebileceği masraflarınının tesviyesini âmirdir); diğer hallerde afâki faidenin nazarı itibara alınması lâzımdır. (422 inci maddeye [T. B. K. mad. 413] nazaran vekâleti olmaksızın başkası şey namına tasarrufta bulunan kimseye, iş sahibi için hakikî surette faideli olanlardan maada masrafları tesviyeye mahal yoktur). Bazı hallerde (meselâ 65 inci maddeye [T. B. K. mad. 64] bakınız) faideli masraflar ancak tesviyeleri istenildiği zaman mevcut faideleri nispetinde ödenirler.

3 — Zevk ve zinet masrafları *les impenses voluptuaires* ne zarurî ve ne de faideli olmayıp lüks ihtiyaçlarını tatmin eden veya bir şeyin mânevî ve hissî kıymetini *valeur d'affection* çoğaltan masraflardır. Borçlar Kanunu 65 II [T. B. K. mad. 46] , Kanunu Medenî 939 II [T. K. M. mad. 907] .

¹⁰ Bu katagori hukukan muktazi masrafları, meselâ vergilerin tediyelerini de ihtiva eder.

¹¹ *Ostertag*, Kanunu Medenin 939 uncu [T. K. M. mad. 907] maddesine müteallik mutalea 3.

¹² Meselâ hastalığın vaziyeti icap ettiriyorsa bir baytarın vizitesi, bu vizite neticesinde ciddi bir tehlike olmadığı anlaşılrsa bile, zarurî bir masraftır.

¹³ Damın tamirinden sonra bina yandığı vakit.

¹⁴ Eski Borçlar Kanununun 47 üncü maddesi bir şeyi güzelleştirmek maksadile yapılan masraflardan bahsetmekte idi.

III. Masraflar şunlardan ibaret olabilir:

1 — Masrafı yapan kimsenin kullandığı para¹⁶ veya diğer şeyler (meselâ üçüncü bir şahsın hayvanının infakı için) veyahut kendisi için bu masraflar ihtiyar edilen mal ile cüz'ü mütemmim mahiyetini iktisap edecek surette birleşen şeyler (meselâ, bir inşaatta kullanılan eşya) Kanunu Medeni madde 642 [T. K. M. mad. 619] .

2 — Bir şeyin istimalinin üçüncü bir şahsa devir ve naklinde¹⁷ veya bir hizmetin ifasında¹⁸ fail için işlerin tabii ceryanına göre tahakkuk edebilecek bir kârın kaybolmasını intaç ettikleri taktirde birer masraf addedilirler.

3 — Üçüncü bir şahsa karşı borçlar deruhte edilmesi¹⁹, meselâ diğer bir kimseye ait bir şey üzerinde ifası lâzım gelen hizmetler emrolunması. Borçlar Kanununu bu masraflardan vekâlet (madde 402) [T. B. K. mad. 394] , vekâleti olmaksızın başkası namına tasarruf, (madde 422) [T. B. K. mad. 413] ve şirket, (madde 537) [T. B. K. mad. 527] dolayısıyla bahsetmekte; fakat bunlara diğer hallerde de tesadüf edilir ve tavassut *intercession* mefhumuna ithal olunurlar. Üçüncü bir şahıs menfaatine bir faaliyetin icrası esnasında uğranılan zarar masraf mahiyetinde değildir. Zira masraf mamelekte iradî olarak husule gelen bir ziyadır, halbuki zarar gayri iradîdir. Bu tefrik ehemmiyetlidir: bazı kimseler — ezcümle vekil, (madde 402) [T. B. K. mad. 394] — masraflarının tesviyesini istemek hakkını haizdirler, fakat faaliyetleri esnasında uğradıkları bir zararın tazminini, bu zarara diğer tarafın kusuru sebebiyet vermiş olmadıkça, istiyemezler²¹. Bununla beraber bu tefrik ilk nazarda görüldüğü

¹⁶ Bu halde *depeuses* tabirinin kullanılması mutattır.

¹⁷ Meselâ bir üçüncü şahsın bir şey koymak suretile bir mahalli kullanmasına müsaade edilmesi. *Oser* in 65 inci maddeye müteallik 2 inci mutaleası.

¹⁸ Meselâ bir tabibin veya bir avukatın meslekî hizmetlerini vekâleti olmaksızın tasarruf suretile *en gestion d'affaires* ifa etmeleri. *Ostertag*, 939 uncu maddeye müteallik mutalea 2. Alman Kanunu Medenisi § 1835 II müracaat.

¹⁹ *Ostertag*,

²⁰ *Allg. Teil* 71 not 77.

²¹ Bilâkis şerik 537 inci madde [T. B. K. mad. 527] hasebile hem masraflarını istemek hem de zararını tazmin ettirmek hakkını haizdir; 422 inci madde [T. B. K. mad. 413] dolayısıyla iş yapan kimse *le gérant* masraflarını ve aynı suretle, hâkimin taktirine göre, zararının tazminini istiyebilir. *La Praxis* 12 No. 15 [TF. 48 II s. 487; JdT 1923 s. 304] (Hakkı tesviye edilmemiş) vekilin daha az istifadeli vaziyetinin, vazı kanununun bir zühulünden ileri geldiğini beyan ediyor.

kadar vazih değildir. Filhakika bir kimse hissettiği bir tehlikeye kendini veya kendine ait bir şeyi üçüncü bir şahıs menfaatine olarak maruz bırakır ve bu tehlike de tahakkuk eylerse uğradığı ziyaa iradesi taallük etmiş demektir ve ziyayı şarta muallak bir masraf *impense conditionnelle* addettirebilir²². Bu halde bir kimse masraflarının ödenmesini istemek hakkını haizse bilerek maruz kaldığı ziyayı da tazmini lâzımdır²³. Fakat mağdur kendisini herkesçe tehlike addolunacak bir şeye maruz bırakmaksızın bir zarar husule gelmişse, burada bir masrafın tesviyesi meselesi mevzuu bahis olamaz: vekâletin icap ettirdiği bir seyahat esnasında, vekilin bir şimendifer kazasına uğraması bu kabildendir, zira hali hazırda bu vasıtai nakliyei kullanmak kendisini bilerek tehlikeye maruz bırakmak değildir.

IV. Borçlar kanunu masrafların tarzı tesviyesini beyan etmemiştir. Bu keyfiyet umumî mülâhazalara müsteniden şu suretlerle mutalea edilebilir :

1 — Masrafların ifa edildikleri andaki tutarı üzerinden (nakten) ödenmesi lâzımdır²⁴. 43 üncü maddenin birinci fıkrasında musarrah tazminin tarzını tayin ve taktir hususundaki fazla serbestiyi haklı gösteren sebepler, bizzat masraf yapan kimsenin kendi iradesile servetinde vukubulan bir tenakusun mevzuubahs olduğu bu hale tatbik edilemezler. Fikrimce misliyatın istihlâki halinde mümasilinin iadesi istenilemez; zira bu, hal ve vaziyete nazaran diğer taraf için çok külfetli olur. Bilhassa fiatların yükselmesi halinde masrafları yapan kimse, zararını tazmin ettirmek hakkını haiz bir kimse gibi²⁵, zayı olan şeyin hüküm zamanında daha yüksek

²² *Thur. actio de in rem verso s. 37. Enneccerus § 382 mutalea 3; Alman Kanunu Medenisi şerhi § 670. İmparatorluk Mahkemesi 94 s. 169; 98 s. 199.*

²³ Bu sureti hal şeriklerden birinin diğer bir "şerikin idaresi yüzünden doğrudan doğruya uğradığı zararlar, yahut bu idarenin zaruriyatından olan hasarlar" dan rahatlen bahseden 537 inci maddenin [T. B. K. mad. 527] metnine muhalif görünüyor. Bu metinden bunların masraflardan madut olmadığı istidlâl olunur. Bununla beraber bu ziyaların sureti mahsusada derç ve kaydedilmiş olması 537 inci maddenin "*impenses*," dan bahsetmeyip daha dar olan "*depenses*," tâbirini kullanmasıyla da izah olunabilir. Hasarın tazminine doğrudan doğruya bir *depense* denilemeyeceği için bir şerikin maruz bırakacağı hasarların sureti mahsusada derç ve kaydedilmesi lâzım geliyordu. Kanunun pek kat'i olmıyan tarzı tahririne istinat ederek vâzı kanunun 537 inci maddede [T. B. K. mad. 527] masraf ve zarar mefhumlarını tefriki kasdettiğini farzetmeğe mahal yoktur.

²⁴ *Thur. actio de in rem verso s. 40 a müracaat.*

²⁵ Yukarıda § 15 not 53 e müracaat.

olan kıymetini istiyemez, zira masrafı yapan kimse artık o şeye malik değilse bu, bizzat kendi arzu ve hareketinin neticesidir.

2 — Masrafların naktî kıymeti üzerinden icra edildikleri günden itibaren faiz işler²⁶. Masraflar için faiz tediyesi borcu 402, 422, 431 ve 537 inci [T. B. K. mad. 394, 413, 422, 527] maddelerde beyan edilmektedir; bu faizler olmaksızın masrafı yapan kimse patrimonial fedakârlığının tam bir karşılığını almış olmayacağı cihetle masrafa faiz işlemesi doğrudur²⁷. Fakat masraflar dolayısıyla borçlanılan meblâğın daima faiz tevhit etmesi lâzım gelmediğini zannediyorum. Meselâ intifa hakkı sahibi, (Kanunu Medenî madde 753) [T. B. K. mad. 725], yahut hasılat müsteciri faideli masraf addedilecek bir bina inşa ederler ve gayrı menkulün tahliyesi zamanında bu masraflarının ödenmesini isterlerse bunlara faiz de vermeğe mahal yoktur, çünkü binadan istifade, bu masrafa tahsis edilen meblâğın faizinin muadilini teşkil eder²⁸.

3 — Masraf üçüncü bir şahsa karşı bir borç taahhüdünden ibaretse bunun tam ödenme tarzı *le mode adéquat de remboursement* masrafı yapan kimseyi üçüncü şahsa karşı borçtan kurtarmaktır²⁹. Bu, 402, 422, 537 inci maddelerin [T. B. K. mad. 394, 413, 527] kabul ettikleri tarzı haldir. Fikrimce masrafı yapan kimse alacağının başka bir tarzda ödenmesini istiyemez; bilhassa üçüncü şahsa karşı mevcut borcun bizzat kendine tediyesini talep edemez. Böyle bir tediye masrafı yapan kimsenin patrimonial zıyanını tecavüz eder ve bilâhare üçüncü şahsa tediye vukubulmamak suretiyle bu şahsı da ızrar edebilir.

Masrafları ödetmek hakkı bir dava veya bir defi şeklinde istimal olunabilir³⁰; bazı hallerde defiden başka bir şekilde dermiyan edilemez; Kanunu Medenî madde 938 [T. K. M. mad. 906], Borçlar Kanunu madde 63 [T. B. K. mad. 64]³¹.

V. Masraf yapan kimse bir şeyi iadeye mecbur olduğu diğer bir şeyle mütemmim cüzü teşkil edecek bir surette birleştirdiği vakit, mukabil taraf

²⁶ Alman Kanunu Medenisi § 256 ya müracaat.

²⁷ Yukarıda § 10 not 37 ye müracaat.

²⁸ *Leemann*, Kanunu Medenin 753 üncü maddesine müteallik mütalea 7.

²⁹ Yukarıda § 7 not 31 e müracaat.

³⁰ Kanunu Medenin 895 inci maddesine [T. K. M. mad. 864] göre üzerinde masrafların yapılmış olduğu şeyin hapsi.

³¹ Yukarda § 4 not 18 e müracaat.

bu masrafların karşılığını vermezse, o kimse bu vahdeti bozar ve o şeyin mülkiyetini, (Kanunu Medenî madde 642) [T. K. M. mad. 619] tekrar istirdat edebilir³². Bu ref etmek hakkı *droit d'enlèvement* (*jus tollendi*³³) Kanunu Medenî tarafından intifa hakkı sahibi ve üçüncü şahsa ait bir şeye hüsnü niyetle zilyet olanlar, madde (753 ve 939) [T. K. M. mad. 725, 907] ve Borçlar Kanunu tarafından haksız mal iktisabı dolayısıyla borçlu olanlar, (madde 65) [T. B. K. mad. 64] ve iş yapan kimse *gérant*, (madde 422) [T. B. K. mad. 413] için tanınmıştır. Fakat fikrimce ref etmek hakkı diğer hukukî rabitalarda da (meselâ adi icar³⁴, hasılat icarı yahut iare) iade edilecek şey üzerinde masraflar yapmış olan ve bunların karşılığını ödetemiyen borçlulara dahi bahşedilmelidir³⁵. Ref etmek hakkı bir alacak³⁶ olmayıp borçlu tarafından ve Borçlar Kanununun 65 [T. B. K. mad. 64] ve Kanunu Medenin 939uncu [T. K. M. mad. 907] maddelerinde tasrih edildiği veçhile o şeyin iadesinden evvel istimal edilmek lâzım gelen³⁷ bir istimlâk hakkı *droit d'appropriation* dır. Bu hükümlerin elfazına göre ref etmek hakkı ancak « o şeye zarar vermeksizin tefrik kabil olduğu » taktirde mevcuttur. Lâfza göre tefsir edildiği taktirde ekseri ahvalde bu salâhiyet bertaraf olacaktır, zira zararsız bir tefrik kabil değildir. Fakat kanun ref etmek hakkını bu suretle takyit etmek istememiştir; kanun sadece bunları yapan kimseyi asıl şeyi eski haline iadeye mecbur tutmak istemiştir. Diğer taraf bu eski hale iade keyfiyeti için teminat istiyemez³⁸. Hilâfına kanunî bir hüküm olma-

³² Bu birleşme ılsak edilen şey, asıl şeyin mütemmim cüz'ü mahiyetini iktisap etmeyecek derecede gevşek ise, ortada masraf mahiyetinde bir şey yoktur. Bu halde birleştiren kimse o şey üzerindeki mülkiyetini muhafaza eder ve doğrudan doğruya kaldırıp götürülebilir.

³³ *Windscheid* § 195 mutalea 11; Alman Kanunu Medenisi §§ 258 ve 997; *Sachenrecht* § 74 IV.

³⁴ Alman Kanunu Medenisi § 547. *Windscheid* § 400 mutalea 10.

³⁵ *Oser* in 65 inci maddeye müteallik mutalea 32 de kabul ettiği gibi yalnız o şey ref edildiği zaman kendisi için haiz olacağı kıymet değil.

³⁶ *Allg. Teil* I s. 172. *Wolff* § 79 I.

³⁷ O şeyin iadesinden evvel bilâhare birleştirdiği şeyi ref etmek hakkını mahfuz tutmadıkça.

³⁸ *Oser* (Borçlar Kanununun 65 inci maddesine müteallik) aynı suretle *Wieland* ve *Ostertag* (Kanunu Medenin 939 uncu maddesine müteallik) diğer bir fikir dermiyan ve Alman Kanunu Medenisi § 997 ye atfederler. Fakat Alman Kanunu Medenisi teminat istemek hakkını ancak — Borçlar Kanununda tesadüf edilmeyen — bir halde, yani refi hakkının o şeyin iadesinden sonra istimali halinde, bahşeder.

dıkça tefriki yapan kimse için tefrik bir faide temin etmediği taktirde refi hakkının mevcut olmayacağını kabul etmeğe mahal yoktur³⁹. Meselâ müstecir kendi tarafından zemine ferş edilmiş bulunan değerli mefruşatı sökmek ister. Fikrimce burada Kanunu Medenin ikinci maddesine göre bir hakkın sui istimali vaziyeti mevcut değildir⁴⁰. Filhakıka müstecire kâfi bir tazminat arzedilmezse kendisinin mucirin odanın tezyinatından meccanen istifade etmesine mani olacak başka bir vasıtası yoktur⁴¹.

§ 18. İade mecburiyeti *Devoir de restitution*

I. Alacağın mevzuunu ekseriya borçluya tevdi edilmiş olan bir şeyin istirdadı teşkil eder; bilhassa adî icar, madde 271 [T. B. K. mad. 266] ve hasılat icariyle, madde 298 [T. B. K. mad. 292] iarede, madde 305 [T. B. K. mad. 299] vediada, madde 475 [T. B. K. 466] arziye mukavelesinde, madde 486 [T. B. K. mad. 477] ve vekâlet ve hizmet akitlerinde vekile veya işçiye tevdi edilen şeyler hakkında bu borç mevcuttur¹. Aynı haklarda da intifa hakkı sahibinin, Kanunu Medeni 751 [T. K. M. mad. 723] ve mürtehin alacaklının, madde 889 [T. K. M. mad. 858] iade borcu bu meyanda tadat edilmek lâzımdır². Bütün bu hallerde borç aynıdır. Vâzı kanun³ ve nazariyeciler⁴ bu noktayı ihmal ederek kanunda ve nazariyatta bir takım boşluklara ve tekerrürlere sebebiyet vermişlerdir.

³⁹ Alman Kanunu Medenisi § 997 den mülhem olan *Ostertag* bu mealdedir.

⁴⁰ *Allg. Teil* § 93 not 55.

⁴¹ Mefruşatı sökmek men edilirse mucirle müstecir makul bir anlaşmaya vasil olamazlar.

¹ Nakliye mukavelesinde nakliyeciye teslim edilen şey âdiyen mürselünileyhe ve istisnaen, madde 443 [T. B. K. mad. 434], mürsile iade olunur.

² Roma hukukunda bu iki borç bir akte istinat ederdi: "*contractus pignoratitius*" ve "*cautio usufructuaria*" , yukarıda § 6 not 9 ve 10 a müracaat. Alman Kanunu Medenisi bunları kanunî bir borç addetmiştir. *Wolff. Sachenrecht* § 117 III, § 159 II 2 Kanunu Medenin 751 inci maddesi [T. K. M. mad. 723] de aynı telâkkiyi takip eder; filhakıka intifa hakkı sahibiyle malik arasında intifa hakkının hitamında bir aktin mevcut olduğu kabul edilemez. Fakat menkul rehniğin tesisinde ekseriya iade de sarahaten kararlaştırılır ve böyle sarıh bir taahhüt mevcut olmadığı taktirde zımnî bir taahhüdün mevcudiyeti tabii olarak hatıra gelir. Binaenaleyh Kanunu Medenin 889 uncu maddesindeki [T. K. M. mad. 858] iade borcunu bir akitten istinbat etmeğe bir mâni yoktur.

³ SJZ 18, 387 deki mülâhazalarımıza bakınız.

⁴ İade borçlarının bünyelerindeki müşabehet, gerek ahkâmı umumiyede ve gerek

II. İade borçları muayyen bir şeye taallük eden deyinler *dettes d'un corps certain*⁶ dir : Borçlu bizzat almış olduğu şeyi iadeye mecburdur⁶. Borçlu o şeyin mülkiyetine sahip olmamış ancak fer'i mahiyette bir zilyetliğini ele geçirmiştir, Kanunu Medeni madde 920 [T. K. M. mad. 888], halbuki alacaklı o şeyin asıl zilyetliğini muhafaza etmektedir⁷.

III. Muhtevasına nazaran, istirdat alacağı *la créance en restitution* basit bir mukaveleden neşet etmeyip ancak iade vadile bir şeyin kabz edilmiş olması vakîasından husule gelir : Romalılar gibi ifade edilirse borç rızai *consensu* değil fakat *aynî re* dir⁸, halbuki bu borcu meydana getiren hukukî rabita (meselâ icar ve isticar) umumiyetle o şeyin tesliminden evvel aktedilmiş bir mukaveleden neşet eder. Binaenaleyh alacaklı istirdat hakkını kazanmak için Kanunu Medeninin 8 inci maddesine [T. K. M. mad. 6] tevfikân yalnız aktin inikadını değil aynı zamanda o şeyin teslimini de ispat etmek mecburiyetindedir⁹.

IV. Bir şeyin ancak teslimi ve zilyetliğinin iadesi mevzuubahs olmasına göre iade taahhüdünü ihtiva eden aktin muteber olması için alacaklının, o şeyin maliki bulunması şart değildir¹⁰. Diğer bir şahsa ait birşey muteber bir surette adiyen veya hasılat icarı şeklinde icar, iare... ilh. olunabilir¹¹. Fakat mucirin veya muirin... ilh. o şeyin maliki olmaması borcunu ifa hususunda müşkülât tevlit, hatta borcu hiç ifa edememesini intaç edebilir. Alacaklı iade talebinde bulunduğu zaman mülkiyet hakkına

---

binnetice asrı hazır doğmatizmde, Roma hukukunda salifüzzikr akitlerin bazılarının aynı akitler ve diğerlerinin ezeümle icarın rızai akitler sahasına dahil olmasından dolayı, muzlimleşmiştir. Bu tefrik bir kere ortadan kalktıktan sonra bütün iade borçlarının mahiyetindeki müşabehet daha açık bir surette tezahur eder.

⁶ Yukarıda § 8 e müracaat.

⁷ Karzdan neşet eden deyin de bazan iade borcu diye tevsim edilirse de bu, burada tetkik ettiğimiz borçlardan ayrı bir mânadadır. Filhakika karzda ikraz edilen şeyin aynen iadesi değil, müstakrızın mamelekine geçmiş olan naktî bir kıymetin iadesi mevzubahistir.

⁸ Alman Kanunu Medenisi ıstılahında alacaklı o şeyin bilvasıta zilyedi *possesseur médiat*, o şeyi alan ve iade mecburiyetinde bulunan kimse ise, üçüncü şahsa ait bir şeyin bilâ vasıta zilyedi *possesseur immédiat de la choses d'autrui* addedilir.

⁹ *Allg. Teil* II, s. 150.

¹⁰ Meselâ *Oser* 9 uncu fasla müteallik mutalea 2 ve 475 inci maddeye müteallik mutalea c. 3.

¹¹ *Becker* madde 253, 3; *Oser* madde 305, 1b, madde 472, 1a.

¹² Meselâ *Windscheid* § 374 mutalea 5, § 399 mutalea 9 a müracaat.

istinat etmeğe mecbur değildir¹², ve binaenaleyh kendisine karşı malik olmadığı yolunda bir defa dermiyan edilemez¹³. İade borcu ancak o şeyi kabzetmiş olan kimsenin bizzat o şeyin maliki bulunduğunu ispat etmesi ile zail olur¹⁴; o şeyi zilyetliği altında bulunduran kimse, meselâ müstecir, aktin inikadı esnasında o şeyin maliki bulunuyorsa, akit, bedelin ifasında iptidaen mevcut imkânsızlıktan dolayı batıldır¹⁵; filhakika, mülkiyeti dolayısıyla bizzat malike ait bulunan o şeyden istifade hakkı, bir kira akti ile kendisine bahşolunamaz¹⁶. Aynı sebeple müstecirin muahharen mecurun mülkiyetini iktisap etmesile de icar münfesi olur¹⁷.

V. İade talebinde bulunmağa salâhiyettar olan alacaklı aynı zamanda o şeyin maliki ise - ki bu tabii vâziyettir - Kanunu Medenin 641 inci maddesinin ikinci fıkrasına [T. K. M. mad. 618 II] müstenit istihkak iddiası, borç rabıtasından doğan şahsî hakkıyla telâhuk eder¹⁸. Umumiyetle

¹² Fransız Kanunu Medenisi madde 1938 e müracaat.

¹³ Kanunu Medenin 751 inci maddesi [T. K. M. mad. 723] (Alman Kanunu Medenisi § 1055 ile mutabık olarak) intifa hakkını hususî bir surette tedvin etmiştir: Hakkın taallük ettiği şey intifa hakkını tesis edene değil hakkın inkızasında o şeyin maliki bulunan kimseye iade edilmelidir, *Leemann* madde 751, I. II. Bir şeyi bulan kimseyi o şeyi kaybedene değil (eğer biliyorsa) malike iadeye mecbur tutan Kanunu Medenin 720 inci maddesinden [T. K. M. mad. 693] aynı hüküm istidlâl olunabilir (Alman Kanunu Medenisi § 969 a müracaat) . Menkul rehninde, Kanunu Medenin 889 uncu maddesi [T. K. M. mad. 858] " hak sahibine *l'ayant droit* „ iadeden (ki bu da tabiidir) bahsetmekte, fakat hak sahibinden rehni tesis eden kimseyi mi yoksa maliki mi kastettiğini söylememektedir. Fikrimce sair akitten neşet eden iade borçlarına kıyasen Alman Kanunu Medenisinin (§ 1223) sureti hallini iltizam eden *Wieland* ın 889 uncu maddede müteallik mutaleası aynı mealdedir.

¹⁴ *Oser*, madde 475, 3d.

¹⁵ 20 inci madde, *Planck* Alman Kanununa (§ 535) müteallik mutalea 2, *Oertmann* § 535 ten evvel mutalea 1b, *Enneccerus* § 349 I 2b. de başka sebeplere müstenit olmakla beraber aynı mealdedir.

¹⁶ Hususî bir sebepten dolayı meselâ bir intifa hakkı hasebiyle malik mülkünden bizzat istifade edemiyorsa, böyle bir vaziyette bizzat kendi mallarını isticar etmesi muteberdir.

¹⁷ Ahkâmı umumiyede mesele başka türlü idi: Meselâ bir şeyi müstecir sıfatıyla kabzetmiş olan kimse, maliki olduğunu iddia ediyorsa evvelemirde o şeyi iade etmesi ve bundan sonra hususî bir usul ile mülkiyet hakkını dermiyan eylemesi lâzımdı. *Windscheid* § 400 not 18. Bu hüküm, o şeyin vazilyetliğinden *détention de la chose* başka bir şeye malik olmayan müstecirin vaziyetinin bir neticesi idi.

¹⁸ Yukarıda § 5 not 3a ya müracaat.

aynı zamanda istimal edilen bu iki mutalebe *prétentions* ile müddei aynı neticeyi elde eder : o şeyin istirdadı¹⁹. Bununla beraber alacaklının, şahsi mutalebesinden maada, mukaddem zilyetliğinden neşet eden bir mutalebesi (zilyetlik davası *action possessoire*) yoktur; filhakika o şey alacaklı tarafından kaybedilmiş veya yedinden sirkat olunmuş değildir, (Kanunu Medenî madde 934) [T. K. M. mad. 902] ve iade ile mükellef bulunan kimse de zilyetliği sui niyetle iktisap etmemiştir, (Kanunu Medenî madde 936) [T. K. M. mad. 904] .

VI. İstirdat hakkını haiz olan alacaklı o şeyin maliki değilse bu alacağı ile malikin istihkak hakkı arasında bir ihtilâf husule gelir²⁰. Bu takdirde borçlu o şeyin kendisine teslim etmiş olan kimseye, meselâ mucire, ait olmayıp X in tasarrufu altında bulunduğunu öğrenince onu kime iade etmesi lâzımgeldiği meselesi mevzubahs olur²¹. Bu mesele hakkında ahkâm mevzuatta ancak vedia aktinde tedvin edilmiş, (madde 479) [T. B. K. mad. 470] ²² ve müstevdanın, X in iddia ve mutalebesinden haberdar olsa bile, vedia üçüncü şahıs tarafından adli tarik ile haciz yahut müstevdaa karşı istihkak davası ikame edilmedikçe, onu mevdua ret ve iade ile mükellef bulunduğu tasrih olunmuştur. Hukukî vaziyetin aynı olması, bu hal suretinin bütün iade ve istirdat *restitution* hallerine ve bilhassa icara tatbik edilmesini icap ettirir. Ancak meselâ mucir Kanunu Medenin 924 üncü maddesine [T. K. M. 892] tevfikân mecurun mülkiyetini X e nakleder ve keyfiyeti müstecire bildirirse vaziyet başka türdür. Bu halde müstecir artık mecuru mucire değil X e iade etmek mecburiyetindedir. Filhakika mülkiyet ile beraber akitten doğan istirdat alacağının da X e devir ve nakledildiğini kabul etmek lâzımdır.

¹⁹ Menkul eşyaya müteallik istihkak davasında, müddei, Kanunu Medenin 930 uncu maddesinin birinci fıkrasına [T. K. M. mad. 898] tevfikân zilyetlikten hasil olan karineyi bertaraf etmek için iade mecburiyetini tevlit eden akti ispat etmelidir.

²⁰ Malik kendisine ait bir şeyin bir kimse tarafından üçüncü bir şahsa tevdiine mütedair mukavele ile bağlı değildir. Ve bu şeyi kabzedenden şahıs hüsnü niyetine istinat edemez. Kanunu Medenin 933 üncü maddesi [T. K. M. mad. 901] ancak aynı hakların iktisabındaki hüsnü niyeti himaye eder. *Oser* in başka türlü gibi görünen reyî madde 309, 3 ; madde 4, 475.

²¹ *Allg. Teil* § 94 IV.

²² 479 uncu madde [T. B. K. mad. 470] Fransa Kanunu Medenisinin 1937 inci maddesinden istinbat olunmuştur.

VII. Şahsî mahiyette olan istirdat hakkı alacaklıya, o şeyin maliki olmasa bile, borçlunun iflâsı halinde masaya karşı istihkak iddiası salâhiyeti bahşeder, zira ne müflis ve binaenaleyh ne de masa tarafından tasarruf edilmeyen bir şey mevzuubahistir²¹.

VIII. İade ilu mükellef bulunan borçlu, iade edilecek şeyi üçüncü bir şahsa teslim ederse, borcun esasını teşkil eden mülâhazalara nazaran, alacaklı bu üçüncü şahsa karşı bir alacağa malik değildir²⁴; eğer alacaklı o şeyin maliki ise ancak istihkak iddiasında bulunabilir değilse, yalnız o şeyi kendisine tevdi etmiş olduğu borçlusuna müracaat edebilir²⁵. Pek şiddetli addedilen amelî bir ihtiyacı tatmin etmek için²⁶ Alman Kanunu Medenisi (§§ 556 ve 604) mucir ve muirin, kendi borçluları tarafından o şeyin zilyetliği kendisine devredilen üçüncü şahsa karşı iade talebinde bulunmalarına müsaade etmek suretile bu prensiplerden ayrılmıştır²⁷. Borçlar Kanunu, Alman Kanunu Medenisinin bu hükümlerini iktibas etmemekle beraber, 264 üncü maddenin ikinci fıkrasında [T. B. K. mad. 259 II] mucirin ikinci müstecirden, kendisile hiç bir akit yapmamış olmasına rağmen, mecuru « birinci müstecire müsaade edilenden başka bir tarzda » kullanmamasını talep edebilmesine müsaade etmek suretile bu esas dairesinde bir adım atmıştır. Demek oluyor ki Borçlar Kanunu bir borçtan neşet eden bir hakkın ancak borçluya karşı dermiyan edilebileceği prensipini terk etmiş bulunuyor. Şu halde bu kaidenin kıyas tarikile tevsi ettirilmesi ve daha mühim olan iade meselesinde de mucirin bundan istifade ettirilmesi lâzım gelip gelmiyeceği sorulabilir. İade borcunu ihtiva eden bütün akitlerde meselâ vekilin 400 üncü madde [T. B. K. mad. 392] mucibince müvekkile iade etmesi lâzım gelen şeyleri üçüncü bir şahsa teslim etmiş bulunması hallerinde de bu suretle hareket edilmesi icap ettiği âşikârdır²⁸.

²¹ *Jaeger* in İcra ve İflâs Kanununun 197 inci maddesine müteallik 4 numaralı mutaleası.

²⁴ Yukarıda § 2 not 5 e müracaat.

²⁵ Borçlunun o şeyi teslim ve tevdi hakkı yoksa ve üçüncü şahıs bunu biliyorsa, alacaklı Kanunu medenin 936 inci maddesinde [T. K. M. mad. 904] musarrah zilyetlik davasına istinaden bu üçüncü şahsa karşı hareket edebilir.

²⁶ *Protocole* II s. 188.

²⁷ *Enneccerus* § 390 mutalea 1; *Allg. Teil* § 11 not 28.

²⁸ *Oser* 475 inci [T. B. K. mad. 460] maddeye müteallik 4 numarasında müvekkilin üçüncü şahsa karşı istirdat alacağına müteallik 399 uncu maddenin üçüncü fıkrasına

IX. İade borçları ekseriyetle görülen hallerine benzemiyen bazı istisnai haller irae ederler ki bunlar da berveçhiatidir :

1 — Alacaklıya kabzedilen şey yerine aynı mahiyette diğer bir şey istirdat etmek salâhiyeti verildiği halde, bu salâhiyet *alternative* mahiyette addedilirse²⁹, borç ferdile muayyen bir borç mahiyetinde kalır ve borçlu kabzedilen şeyin kendi kusuru olmaksızın telefi halinde beri olur.

2— Misli şeylerin *fongibles* aynı cinsten eşyanın iadesi lüzumu kaydile tevdi halinde daha geniş bir vüs'atte bir istisnaiyet *irrégularité* vardır. Bunları kabzedenden kimse cinsile muayyen şeylerin borçlusu olur ve bunların hasarı kendisine ait bulunur : kabzedilen şeylerin telefinden sonra da borcu devam eder³⁰. Hasardan mesul olması itibarile bu şeylerde serbestçe tasarruf eder, ve bu halde malike karşı mesul olur. Bu akti rabita karza *prêt de consommation* yaklaşır ise de Borçlar Kanununun 481 inci maddesinde [T. B. K. mad. 472] vediaanın hususî bir tarzı addedilmiştir (*depositum irregulare*)³¹ve³². Bu tipte bir akit iarede³³, icar ve isticarda³⁴ ve bilhassa menkul rehninde de (*pignus irregulare*)³⁵ aynı suretle tezahur edebilir.

3 — Bir iade borcu ihdas eden akitlerde diğer bir nevi istisnaiyet *irrégularité* daha tezahur edebilir. Bu istisnaiyet *irrégularité* (misli *fongibles*) şeylerin muhtelif alacaklılar tarafından aynı borçluya tevdi edilerek bu borçlu nezdinde bunların birbirine karışması ve tek bir kül haline gelmesinden neşet eder. Bu hal 484inci maddede [T. B. K. mad. 475] arziye mukavelesi dolayısıyla mevzuubahis olmakla beraber bir iade borcu tevlit eden diğer akitlerde de tezahur edebilir. İade deyni cinsile muay-

---

[T. B. K. mad. 391] attetmektedir. Fakat bu hükme nazaran müvekkil ancak vekilin serd edebileceği iddia ve mutalebeleri dermiyan edebilir; binaenaleyh o şey vekil tarafından muayyen bir müddetle teslim edilmiş bulunuyorsa artık müvekkil onu üçüncü şahıstan istiyemez.

²⁹ Yukarıda § 11 IV e müracaat.

³⁰ Yukarıda § 8 III e müracaat.

³¹ Windscheid § 379.

³² Kanunu Medeninin 772 inci maddesine de [T. K. M. mad. 744] müracaat (*quasiusufructus*).

³³ Planck, 598inci maddeye müteallik not 3.

³⁴ Windscheid § 400 mutalea 22. Misal: buğday veya kömür çuvallarının müsteciri aynı cinsten çuvalların iadesini taahhüt ederse burada da bir karz mülâhaza edilebilir.

³⁵ Dernburg I § 277 mutalea 10 ; Wolff, Sachenrecht § 173.

yen bir borca tahavvül etmeyip ferdiyle muayyen bir borç halinde kalır ; fakat mevzuu bu küllün alacaklının hissesine tekabül eden bir kısmından ibarettir, yukarıda § 8 not 17 ye müracaat.

§ 19. Teminat *Prestation de sûretés*

I. Bir borcun muhtevası bir alacak için teminat itasından ibaret olabilir (*Sicherheitsleistung*)¹. Bazen kanun, alacaklıya teminat istemek salâhiyetini bahşetmiştir^{2a}. Bu kabilden olarak 43 üncü maddenin ikinci fıkrasında tazminatın daimî bir irat şeklinde hükmedilmesi halinde; 175 inci maddenin üçüncü fıkrasında² [T. B. K. mad. 173 III] ve 512 inci maddede [T. B. K. mad. 503] henüz vadesi hulûl etmemiş bir borçtan kurtarılma hallerinde³; 744 ve 748 inci maddelerde bir poliçenin ademi kabulü veya kabul eden kimsenin tediye kabiliyetinin gayrı kâfi olması halinde bu hak mevzuubahs edilmiştir. Anonim bir şirketin infisabı halinde 669 uncu madde hissedarlara şirketin mevcudu üzerinde, ancak alacaklılara teminat göstermek şartile tasarruf salâhiyeti tanımıştır. Bundan maada teminat itası diğer tarafın bir hakkını kullanmasına mani olabilir; ezcümle 83 üncü maddeye [T. B. K. mad. 82] göre aktin ademi ifasından mütevellit defi; 266, 296 ve 354 üncü maddelerde [T. B. K. mad. 261, 290, 346] adî icarın, hasılat icarının veya hizmet aktinin vaktinden evvel feshi; 392 inci maddede [T. B. K. mad. 384] eserin başka bir naşire tevdi^{3a}; Kanunu Medenin 839 uncu maddesinin üçüncü fıkrasına [T. K. M. mad. 809] nazaran bir gayrı menkul rehninin tescilini talep; Kanunu Medenin 898 inci maddesinin birinci fıkrasına [T. K. M. mad. 867] nazaran hapsedilen şeyin paraya çevrilmesi hakları diğer taraf teminat verdiği taktirde istimal edilemez bir hale gelirler.

Teminat itası bir borç vadinin mevzuu olabilir. Borçlu mevcut bir borç

¹ *Allg. Teil* § 76.

^{2a} Kanunu Medenin 837 inci maddesi [T. K. M. mad. 807] ve Borçlar kanununun 523 üncü maddesi [T. B. K. mad. 513] bir teminat istemek hakkı değil belki istimaliyle alacaklının kendiliğinden teminata mazhar olacağı bir yeni vaziyetler husule getiren hak *droit formateur* bahşederler. Yukarıda § 3 not 7 ye müracaat.

² Yukarıda § 15 not 60 a müracaat.

³ Yukarıda § 7 not 34 e müracaat.

^{3a} *Praxis* 13 No. 3 [TF. 49 II s. 459; JdT 1924 s. 386] .

için alacaklısına bir kefil⁴ veya bir rehin⁵ vermeği vadedebilir. Bir karz, borçlu tarafından teminat itası mukabilinde takarrür etmişse bundan borçlu için de mukrizin makruzu tesviye etmesine tekabül eden bir borç tevellüt eder. Bu taahhütlerin mütekabiliyetinden 82 inci madde [T. B. K. mad. 81] mucibince vadedilen teminat tesis edilmedikçe mukrizin makruzu müstakrize vermeğe mecbur olmaması ve 107 inci madde [T. B. K. mad. 106] ve müteakıp maddelere göre de mukrizin müstakrize bir mehil verebilmesi ve müstakrizin bu mehil zarfında borcunu ifa etmemesi halinde akti feshetmesi neticesi husule gelir; fesih 62 inci ve müteakıp maddelere [T. B. K. mad. 61] tevfikân, karzda sarahaten zikredilmemiş olan, verilen şeyin istirdadı alacağını tevliit eder⁶.

II. Muhtelif teminatlar mevcuttur⁷ :

1 — Aynı teminatlar *sûretés réelles*; borçluya veya üçüncü bir şahsa ait menkul veya gayrı menkul bir şey üzerinde rehin tesisi veyahut teminat olarak bir şeyin mülkiyetinin nakli⁸.

2 — Şahsî teminatlar *sûretés personnelles*; bir kefalet veya bu mahiyette addedilebilen bir itibar için veya bir teminat tedariki maksadiyle üçüncü şahısla aktedilmiş mücerret bir borç *obligation abstraite* (bir senedi ticarî)⁹.

3 — Kanton hukuku tarafından irae edilen bir mahalle veya diğer emin bir malî müesseye naktin veya kıymetli evrakın tevdi¹⁰. Borçlar Kanunu tevdiden 92 inci maddede [T. B. K. mad. 91] ancak bir ifa vasıtası olarak ve çok noksan bir surette bahsetmekte ise de bu keyfiyet

⁴ Bu vait (*pactum de fide jussore dando*) kefalet için muktazi tahriri şekle tâbi değildir. Oser in 493 üncü maddeye müteallik I 2e mutaleası.

⁵ Bir menkul rehni tesis vâdi (*pactum de pignore dando*) hiç bir hususî şekle tâbi değildir; bir gayrı menkul rehni tesis eden akit resmî şekilde yapılmalıdır. Kanunu Medenî madde 799 II [T. K. M. mad. 771] .

⁶ Alacaklı akti feshetmezse vadedilen teminat hiç veya muteber bir şekilde tesis edilmemiş olsa bile karz muteberdir.

⁷ Alman Kanunu Medenisi § 232 ve müteakıp maddelere müracaat.

⁸ Daha ilerde § 26 not 20 ye müracaat.

⁹ Daha ilerde § 32 not 11 e müracaat.

¹⁰ *Ostertag* SJZ 19 s. 353 ve müteakıp ss.

¹¹ Yukarda § 7 not 33 e müracaat.

çok defa teminat (karşılık *couverture*) itası şeklindedeki tezahur eder¹¹⁻¹². Tevdi borçlu veya üçüncü şahıs tarafından, müstevdân borcun ifası lâzım geldiği ande vediayi alacaklıya ita etmesi şartıyla yapılmalıdır. Bu itibarla tevdi 112 inci maddenin ikinci fıkrası [T. B. K. mad. 111 II] dahilinde üçüncü şahıs lehine bir mukavele gibi tefsir edilmelidir. Binaenaleyh 112 inci maddenin üçüncü fıkrasına [T. B. K. mad. 111 III] tevfiğin, alacaklı hakkını kullanacağını müstevdaa bildirince bu hakkı gayrı kabili rücu bir mahiyet kespeder; bu beyan temin edilen alacağın tediyesi lüzum kesbetmeden evvel de yapılabilir. Müstevda alacaklıya şartın vukuunda vediayi kendisine vereceğini vadedtiği vakit yine bu hak gayrı kabili rücutur; filhakika bu vadin kabulü bu hakkın istimali arzusunu beyanı tazammün eder. Bu vedialar para olmayıp kıymetli evrak ise hukukî bir müşkül tahaddüs eder: bu evrak müstevdân elinde bulundukça borçlunun tasarrufu altındadır ve binaenaleyh iflâs ederse masaya girer; binnetice teminat, bilhassa alacaklı için büyük bir ehemmiyet arzettiği zaman, hükümsüz bir hale gelir. Alman Kanunu Medenisi (§ 233) alacaklıya, üçüncü şahsa tevdi edilen kıymetli evrak bir üzerinde rehin hakkı bahşetmektedir; Alman içtihadı mahakimi bu hakkı kanunî bir rehin addeder. Fikrimce teminat olmak üzere yapılan tevdiin gayesinden mevduun alacaklı lehine bir rehin hakkı tesisini istemiş olduğu istidlâl edilebilir ve 112 inci maddede [T. B. K. mad. 111] kıyas tarikiyle tatbik ederek alacaklı lehine bu hakkın tesisini akte müstenit addetmek mümkündür. Filhakika kıymetli evrakın tevdi gibi gayrı kabili içtinap ve teammüm etmiş hukukî bir muameleye ne kanunun bir boşluğu ve ne de hukukî teşekküldeki müşkülât mani olmamalıdır mutaleasındayım.¹³

Kanu teminat vermeğe mecbur olan tarafın bu borcunu ne suretle ifa edeceğinden bahsetmemiştir¹⁴. Vasıtayı borçlunun intihaba hakkı oldu-

¹² 744 üncü maddenin muayyen bir meblâğ tevdiini bir teminat vasıtası addetmediği zannolunur. Filhakika ikinci fıkraya sarahaten borçluya teminat tesisi yerine muayyen bir meblâğ tevdiine müsaade etmektedir.

^{13a} Tevdiat müessesesinin vediaları kabul borcu hakkında daha ileride § 33 III e müracaat.

¹³ *Allg. Teil* § 76 not 67.

¹⁴ Alman Kanunu Medenisi § 232 aynı teminattan bahsetmekte ve şahsî teminatı ancak aynı teminat tedarik edilemediği takdirde fer'î bir teminat addeylemektedir.

ğunu kabul etmek lâzımdır. Teminat kâfi olmalıdır¹⁵; rehin veya tevdi edilen şey mahiyeti ve kıymeti itibarile alacağın tamamen ifasını temin etmelidir; bir kefil kâfi derecede bir servet veya itibar sahibi bulunmalıdır.

Borçlu (tayin ve tefrik edilmiş bir şeyin teslimi, muayyen bir şahsın kefaleti gibi) muayyen bir teminat vermeği vadeder ve bu teminatı tedarik edemezse diğerlerini bulmağa mecburdur. Borçlu, alacaklının kusuru olmaksızın gayrı kâfi bir hale gelen teminatı da aynı suretle ikmal mecburiyetindedir.

Teminat elde edilmek maksadile yapılan takibatın hükmü İcra ve İflâs kanununun 38 inci maddesine göre borçlu diğer bir teminat tedariki ile takipten kurtulmayı tercih etmedikçe, kendi mamelekenden muayyen bir meblâğın ahzile alacaklı lehine tevdiinden ibarettir¹⁶.

¹⁵ " Gayrı kâfi teminat " hakkında madde 744 I ve kanunu medenî madde 839 ve 898e [T. K. M. mad. 809, 861] müracaat.

¹⁶ Jaeger, 38 inci maddeye müteallik mutalea 3. *Blumenstein*, s. 137.